

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste instituut
Kultuurikorralduse õppekava

Kai Kanarik

KULTUURISÜNDMUSTE KORRALDAMINE EESTI LUTERLIKES KIRIKUTES

Magistritöö

Juhendajad: Atko Remmel (PhD)

Tiina Sepp (PhD)

Tartu 2025

ANNOTATSIOON

Magistritöö „Kultuurisündmuste korraldamine Eesti luterlikes kirikutes“ eesmärgiks on uurida kirikutes kultuurisündmuste korraldamist mõjutavaid asjaolusid ning täpsustada praktikaid, mis aitavad sündmuste planeerimisel ja korraldamisel nii kultuurikorraldajat kui ka kogudust. Töös on selgitatud ajaloolist konteksti ja ühiskondlikke protsesse, mis mõjutavad kirikute kasutamist kultuurisündmuste paigana.

Märksõnad: kirik, sekulariseerumine, pärandistumine, kultuurikorraldus

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. KIRIK KULTUURIPÄRANDI OBJEKTINA	7
1.1. Sekulariseerumine	8
1.2. Pärandistumine	11
1.3. Kultuurikorraldus	14
2. KIRIKUD KULTUURISÜNDMUSTE PAIGANA	17
2.1. Kirikulaulust laulupeo traditsioonini	17
2.2. Kirik ja kultuurikorraldus 20. sajandil	19
2.3. Kirik ja kultuurikorraldus tänapäeval	20
2.3.1. EELK alused sündmuste korraldamiseks	22
3. VALIM JA MEETOD	24
4. LEIUD	28
4.1. Reputatsioon ja majanduslik kasu	30
4.2. Kultuurisündmused	32
4.3. Vaimulik	36
4.4. Kogudus	37
4.5. Külastaja	38
4.6. Vastuolulised tegevused	39
5. ARUTELU	41
5.1. Järeldused	46
KOKKUVÕTE	49
KASUTATUD KIRJANDUS	52
Lisa 1. EELK ruumide kasutamise kord	58
Lisa 2. Küsimustik	61
Lisa 3. Soovitused kultuurikorraldajale	63
<i>Summary – Cultural management in Estonian Lutheran churches .....</i>	<i>65</i>

Sissejuhatus

Kultuurisündmuste korraldamine kirikutes on tänapäeval tavapärane praktika, mis sai alguse vaimulike talituste ilmestamisest kontsertidega. „Luterluse saabudes hakati uue nähtusena juurutama koguduse ühislaulmist” (Reimaa 2020: 22), mille tulemusel koorilaul ja muusikainstrumentide kasutamine lõi tugeva vundamendi mitmekülgeks kultuurieluks ühiskonnas.

Kontserttegevus on kirikutes kõige enam kanda kinnitanud sündmuste valdkond, kuid mida aeg edasi, seda kirjumaks pilt erinevate sündmuste osas muutub. Aja jooksul on kirikud ja kogudused kokku puutunud erinevate situatsiooniga, mil kultuuritegevuste kaudu on kirikusse jõudnud muuhulgas alkohol ja alastiolek (Õhtuleht 2009; Šmutov 2011). Sündmuste sisuline ja vormiline lai amplituud viitab vajadusele selgitada, mida kirikus on lubatud teha ja mida mitte.

Kiriku sobilikkus sündmuste korraldamise kohana on Eestis tekitanud avalikku arutelu alates 1990. aastate lõpust, mille kirevusest annavad märku ka ajaleheartiklid.

Pasunakoor andis kirikus ülestõusmispühade puhul kontserdi. Alles kontserdi ajal selgus, et repertuaaris on matuselaulud, ja kirik oli oma lubadusest ja teise poole teadmatusest kohkunud. Teine kirikuõpetaja palus kirikust nii kiiresti kui jalad võtavad lahkuda akadeemilisel meeskooril, kes hakkas ametliku kontserdi järel altari ees joomalaule laulma. Vanemuislased on solvunud intsidendist Palamusel, kus nad oma etendusega kiriku ukse taha jäid. (Runnel 1997)

Arvamuste paljusus lubatu ja lubamatu kohta kirikus ning iga kiriku eripärad esitavad kultuurisündmuste korraldajale mitmeid väljakutseid, nii sisu kui vormi osas.

Kultuurisündmuste korraldusega kirikutes olen otseselt kokku puutunud viimase kolme aasta jooksul, seda nii omaavalitsuse kultuuritöötajana kui koguduse liikmena. Ühe kogukonna aktiivse liikme ja luterlasena olen kaasa löönud mitmetes erinevates kultuuritegevustes, seda nii vabatahtlikuna kui tasustatud kultuurikorraldajana. Oma kogemustele toetudes leidsin, et kultuurikorraldaja roll ja võimalused kirikuelu tegevuste mitmekesistamisel vajaksid täpsemat uurimist.

Uurimisprobleem seisneb selles, et kultuurisündmuste korralduse aluspõhimõtted on vaid üksikutes suurtes linnakirikutes selgelt väljendatud ning korraldajatele üheselt

mõistetavad, samas enamus kogudusi vaatlevad iga sündmuse korraldust kui eraldi üksikjuhtumit. Kultuurikorraldajad ei pruugi mõista olukordi, kus üks kogudus lubab erinevaid kultuurisündmuseid kirikutesse ja teine on samade tegevuste osas vastumeelne.

Luterlik arusaam on, et kiriku ukсед on kõigile avatud – muusika on valdkond, kus ette antud piirides võib tegutseda igaüks. Ka nn ilmalikud koorid ja muusikakollektiivid on teretulnud. (Salumäe 2010)

Magistritöö peamisteks allikateks on läbiviidud intervjuud vaimulike, organistide ja juhatuse liikmetega üle Eesti.

Magistritöö eesmärgiks on uurida kultuurisündmuste korraldamist mõjutavaid asjaolusid ning täpsustada praktikaid, mis aitavad sündmuste planeerimisel ja korraldamisel nii kultuurikorraldajat kui ka kogudust. Püstitatud uurimisküsimused on:

1. Kuidas on korraldatud kirikutes kultuuritegevused?
2. Milline on kirikueluga seotud inimeste suhtumine kultuurisündmuste korraldamisse üksikisiku, koguduse ja EELK kui organisatsiooni tasandil?
3. Millised probleemid kerkivad esile sakraalhoone kasutamisel laiendatud funktsioonides?

Magistritöö esimeses peatükis defineerin sekulariseerumise ja pärandistumise mõisteid ning selgitan, kuidas tegutseb kultuurikorraldaja nende protsesside taustal. Teises peatükis teen ülevaate Eesti luterliku kiriku ja kultuurikorralduse kokkupuutepunktidest alates 19. sajandist, jõudes tänapäevase aruteluni kiriku rollist ühiskonnas. Teema ilmestamiseks toon näiteid laulupeost ja Vabadussõja mälestussambast Eesti kultuurielu traditsioonide tekkimisel, mille uurimisega olen varasemalt ka kokku puutunud. Olen koostanud ajalootahvli teemal „Pastor Paulsen ja Ambla laulukoori tee üldlaulupeoni” ning tegelen ka Ambla Vabadussõja mälestussamba loo uurimise ja mälestuse hoidmisega.

Kolmandas peatükis kirjeldan uurimise läbiviimist, meetodit ja valimit. Intervjuude leiud, esile kerkinud märksõnad ja kultuurisündmuste kirjeldused on välja toodud neljandas peatükis. Magistritööd tehes positsioneerin end küll uurijana, kuid minu kogemused ja teadmised koguduseelust ning kultuuritööst avaldavad mõju uurimistöö tegemisel. Viimasel peatükis analüüsin uuringu leide ühiskonnas toimuvate protsesside ja mineviku õppetundide valguses.

Magistritöö on suunatud ennekõike kultuurikorraldajatele mõistmaks kogudustega koostöö lähtealuseid, lisaks leidub nende seas ka praktilisi nõuandeid, mis hõlbustaksid kirikus sündmuste planeerimist ja läbiviimist. Intervjueeritavate huvi magistritöö vastu näitas, et sündmuste korraldamisega seotud küsimused vajavad läbi arutamist ka koguduste seas. Kuigi kultuurikorraldajaks saab olla ka koguduseväline inimene, on käesolev magistritöö, Eesti kontekstist lähtuvalt, pigem seestpoolt vaade kultuurikorraldusele.

1. KIRIK KULTUURIPÄRANDI OBJEKTINA

Kultuurisündmuste korraldamine kirikus on ühelt poolt sekulariseerumise väljendusvorm, teisalt on kultuurisündmustel oluline roll ka koguduse töö ühiskonnas nähtavaks olemisel. Kultuurikorraldajad ja koguduse eestvedajad on olulised partnerid, kelle koostöö läbi on võimalik säilitada nii kultuurimälestist kui mitmekesistada kultuurielu.

Kultuuripärandi kaitse on riiklik kohustus ning tähtis osa Euroopa kultuuriruumi identiteedist, mille kristlikke väärtusi kirikud kannavad. Riikliku kaitse all on suur osa kirikuid, mille riikliku kaitse alla võtmise eelduseks ehk objektide ehitismälestiseks tunnustamiseks on, et objekt esindaks Eesti ainelise kultuuripärandi väärtuslikumat osa (Muinsuskaitseamet 2005).

Kirikud on turismiobjektidena atraktiivsed ning neis pakutav kunsti- ja kultuurielamus meelitab ligi turiste ja publikut. Erinevalt koguduseliikmetest külastavad turistid kirikut, et tutvuda kohaliku arhitektuurisümbolitega ja kunstiväärtustega. Selliseid protsesse, mille käigus ajaloolised artefaktid muutuvad eksponeeritavateks objektideks, on hakatud nimetama *heritagisation* ehk pärandistamiseks või pärandistumiseks (Thouki 2022: 1036). Mõiste tõlge eesti keelde on problemaatiline, mille põhjalikum käsitus on peatükis 1.2. Käesolevas käsitluses on kasutusel pigem mõiste pärandistumine, mille all mõeldakse, et kirikud muutuvad kultuurinähtuseks ja tänapäevane tähendus on algsest muutunud. Nii ei pruugi kirikud olla olulised ainult usklitele, vaid omavad olulist väärtust ka kogukonnale (piirkondlik maamärk), riigile (rahvuslik pärand), kultuuriruumile (kristlik maailm).

Kiriku kui hoone funktsioonide muutumine ajas on loonud uusi võimalusi hoonete ülalpidamiseks ja töös hoidmiseks, ühelt poolt tagamaks, et kirik oleks jätkuvalt tähtis inimeste elus (et kirikus käiakse), teisalt on aga kirikuhoonete korras hoidmine ja pärandi säilitamine aina kulukam, mistõttu rakendatakse erinevaid võimalusi majandusliku tulu teenimiseks.

1.1. Sekulariseerumine

Stolz ja Voas määratlevad sekulariseerumist kui religiooni ja religioossuse tähtsuse vähenemist riigis või ühiskonnas, seda nii ühiskondlikul, organisatsioonilisel kui ka üksikisiku tasandil. Autorid selgitavad, et moderniseerimine mõjutab ühiskonna arengut vähemalt kolmes (tehnoloogilises, institutsionaalses, kultuurilises) valdkonnas, mis loovad ühiskonda uusi teadmisi ja mõjukaks saavad religioonist lahus olevad arusaamad (Stolz, Voas 2023: 2-3).

Need protsessid on iseloomulikud ka Eestile, kus kahanenud liikmete arv toob kaasa vajaduse teha muudatusi kirikute väljakujunenud organisatsioonilises vormis, sest „see on mõjutanud kirikute finantsolukorda, suhteid riigiga, kirikute juhtimist, vaimulikkonna järelkasvu ja palju muu“ (Pekko 2024: 29).

Eestis on 167 luteri kiriku kogudust (EELK 2025). Ajalooliselt on Eesti Evangeelne Luterlik Kirik (edaspidi lühendina EELK) olnud domineeriv konfessioon ja kujundanud tugevalt kohalikku ühiskonna- ja kultuurielu kujunemist. 2021. aasta rahvaloenduse andmetel peab Eesti 15-aastaste ja vanemate elanike seas luterlust omaks 8% (Rahvaloendus 2021). Luterlaste osakaal on püsivalt märgiliselt vähenenud: 2000. aasta rahvaloendusel oli luterlasi 14%, 2011. aastal 10%, 2021. aastal 8% (samas). Hoolimata luterlaste osakaalu vähenemisest Eesti ühiskonnas peab EELK end jätkuvalt oluliseks. Peapiiskop Urmas Viilma on öelnud:

Luteri kiriku eripära on see, et me kanname endiselt seda teise maailmasõja eelset rahvakiriku vastutust. Kui teised kogudused, ka uuemad protestantlikud kirikud, on asunud tegutsema seal, kus on keskused ja nad ei lähe oma energiat raiskama sinna, kus ei ole inimesi – maapiirkondadesse, siis luteri kirik on jäänud igale poole kohale. Me pole sulgenud ühtegi kogudust. Ka seal, kus vallad on ühendatud, kus vallamajad kadunud, kus pole enam apteeki ega kauplusi ja pangad on ammu lahkunud, on kogudus ainuke, mis on alles. (Kirna 2020)

Kogudustele kuuluvad kirikud on valdavalt keskaegsed hooned ning tinglikult 150 kirikut (sh kabelid) kuuluvad täielikult või osaliselt muinsuskaitse alla (Eesti kirikud 2025). Kuigi EELK peatulesandeks on „Jumala sõna kuulutamine ja sakramentide jagamine ning sellest tulenevalt haridus-, diakoonia- ja misjonitöö tegemine ja muul viisil kristliku usu

ja armastuse levitamine, edendamine ja süvendamine” (Põhikiri §3), on kogudustel oma valduses olevate riiklike mälestiste säilitamiskohustus (MuKS §33).

20. sajandil toimunud ühiskondlikud muutused on vähendanud koguduste liikmeskonna arvu ja katkenud on traditsioonid, mille tulemusel on juba aastakümneid arutletud selle üle, mida teha, kui kirikud jäävad tühjaks. 2013. aastal toimus Niguliste kirikus rahvusvaheline seminar, kus arutati kirikute laiendatud kasutuse teemadel. Seminari arutelu on Kaire Tooming kajastanud Sirbis, 26.11.2013, ilmunud artiklis:

Musta stsenaariumi kõrval on alati ka helgemaid. Euroopas levib üha enam mõte kirikute laiendatud kasutusest. Kogudusi ärgitatakse mõtlema funktsioonide lisamisele, et ajalooline kirikuhoone taastaks kogukonnas oma keskse positsiooni. Kehtib lihtne reegel: hoone säilimiseks on vaja seda kasutada. Hoone sees ja ümber peab olema elu. (Tooming 2013)

Samas artiklis on EELK assessor Gustav Piir väljendanud ka EELK seisukohta, mis ei jäta palju võimalusi kirikute laiendatud kasutamiseks:

Pühakoda kasutatakse esmajoones jumalateenistuste, palvuste ja kiriklike talituste pidamiseks, kuid pühakojas ja selle vahetus ümbruses võib teha ka muid koguduse vaimuliku sisuga üritusi ja kirikukontserte, pidades silmas EELK põhikirjas nimetatud eesmärki ja ülesannet. Pühakoda ei tohi kasutada sellisel otstarbel, mis on vastuolus kiriku usu ja õpetusega. (Samas)

Kirikuhooned on kogukondades jätkuvalt olulised, kuid lisaks usklikele peavad hooneid tähtsaks ka mitteusklikud. Eesti luterlikud kirikud on kujundanud oluliste kalendritähtpäevade kombestiku ja kultuurielu, mistõttu hoonete külastamine on jätkuvalt aktiivne, samal ajal ei pruugi nende külastamine tähendada aktiivset koguduseelu.

Eelnimetatu selgitab sekulariseerunud ühiskonna nähtaval olevat murekohta. Sümbolid ja hoonete tähendus on rahva seas muutunud (või muutumas) sakraalsest profaanseks. Kirjeldatud olukord paneb kogudusi otsima lahendusi, kuidas hoida oma vara, eriti kui kirikuhooned kultuuripärandina on riikliku kaitse all. Et koguduste finantssuutlikkus sõltub tema koguduse liikmete arvust (nende annetustest), siis on koguduste töös hoidmine ja kiriku kultuuriväärtuste säilitamine aina kulukam. 2025. aastal kirjeldab koguduste olukorda EELK kantsler Andrus Mõttus järgnevalt:

Kunagi arvutasin, et selleks, et kogudus suudaks õpetajale palka maksta, peaks seal olema ligi sada liikmeannetajat. See arv on nüüd kindlasti suurem. EELK 167 kogudustest on tervelt 113 neid, kus liikmeannetuse maksjaid on alla saja. Enamik neid kogudusi paraku ka kahaneb. [...] Me ei taha kergekäeliselt kinni panna, lõpetada ega müüa. Kui on ka üks aktiivne inimene kogukonnas, võib ta olukorda muuta. (Kirna 2025)

Olukorras, kus kogudused ei suuda ülal pidada ja väärikalt säilitada nende valduses olevat vara, on oluline luua rohkem võimalusi kiriku kasutamise mitmekesistamiseks. Alates 1980. aastatest hakati Hollandis eksperimenteerima erinevate moodustega, kuidas kasutada tühjalt seisvaid kirikuid (Fiorani 2017: 124). Hollandi näitel (Beekers 2018) võib kultuuri- ja kogukonnatöö tegevusest saada kirikuhoone säilimise üks võtmetegur, ühiskonna sekulariseerumise taustal, sest kogukonna jaoks on kirik kohaliku tähtsusega, tema sakraalsusest sõltumata.

Erinevad riigid on tühjaksjäänud kirikutele püüdnud leida uusi funktsioone. Itaalias, 100 kiriku näitel tehtud uurimus toob välja hoonete uued funktsioonid, mis ulatuvad küll diskoteegist raamatukoguni (Fiorani 2017: 122-124), kuid kõige laiaulatuslikumalt on siiski rakendatud muuseumi ja multifunktsionaalse saali rolli, et säilitada avaliku kasutamise funktsiooni hoonetel. Samale tulemusele jõudis Eesti andmete alusel ka Remmel (2024: 28), kus küsitletutest „valdav enamik [...] esindas seisukohta, et kirikuhoonetel peab olema mingi ühiskondlik aspekt näiteks rahvamajade, raamatukogude või kontserdisaalidena”.

Tänapäeval remonditud kirikute ja uute kirikute rajamisel on arvestatud juba planeerimise käigus erinevate funktsioonidega (nt supiköök, lasteaed, kolumbaarium, muuseum) (Rohtmets 2019: 215), lisaks on hoonete kaasajastamine (nt keskkütte paigaldamine, statsionaarne helivõimendus) avardanud kirikuhoone kasutamise võimalusi. Uutes kirikutes on kaasaegsed tehnilised ja sisekujunduslikud lahendused, mis loovad erinevaid võimalusi kirikuhoone kasutamiseks (nt põrandale kinnitatud pinkide asemel on kasutuses teisaldatavad toolid ja altar on teisaldatav).

Sekulariseerumise mõjul ja rahvusvaheliste näidete varal saab mõista kirikuhoonete laiendatud kasutusfunktsioone, kuid nende võimalik teostus jääb Eestis esialgu rakendamata. Täna olukorras, kus EELK on kirikuhoonete omanik, järgitakse kirikutes tegutsemist kiriku põhimõtetele kooskõlas. Seni kuni kogudused ja EELK jaksavad halduskoormust kanda, otsustavad kirikus toimuva üle vaimulikud. Isegi kui laiem ühiskond näeb täna kirikuid muuseum-konserdisaalina, ei ole mittekoguduseliikmetel ja kirikuvälistel organisatsioonidel võimalik kaasa rääkida nende hoonete kasutamisel ja kultuuripärandi säilitamisel.

1.2. Pärandistumine

Inglise keeles on kirikute, aga ka laiemalt erinevate religioosete või pühade paikade, hoonete, esemete jne funktsiooni ja tajumise muutumise tähistamiseks kasutatud mõistet *heritagisation*. Seda terminit saab eesti keelde tõlkida nii aktiivses kui passiivses tähenduses. Aktiivses tähenduses tähistab see kultuuriobjekti pärandina väärtustamist ehk pärandistamist, passiivses vormis aga kultuuriobjekti tähenduse muutust ajas ehk pärandistumist. Paralleele saab tuua näiteks mõistega *afforestation*, mida Eestis tõlgitakse nii metsastamiseks kui metsastumiseks. Metsastamine kui metsade loomele kaasa aitamine; metsastumine kui looduslik metsade tekkimine, milleks on küll teatud eeltingimused, kuid seda protsessi aktiivselt kaasa aitavalt ei suunata (Tullus 2000).

Eestis on seda terminit mõtestatud nii pärandistamise kui pärandistumise valdkonnas. Pärandistamise mõiste tõusis esile näiteks Eesti Rahva Muuseumi toidukultuuriprojekti raames (Kannike & Bardone 2023), magistritöös Mulgi Kultuuri Instituudi mõju Mulgimaa kultuuripärandi hoidmisel (Grenberg 2024), magistriprojektis “Kihnu mootorratta lugu” (Mätas 2024). Neid kõiki iseloomustab institutsiooni huvi ja ettevõtlikkus kultuuriobjekti pärandina väärtustamiseks.

Eelnimetatud töödes on teoreetiliseks lähtekohtadeks Regina Bendixi poolt kirjeldatud pärandistamise kontseptsioon, mis keskendub teadlikule valikule selles osas, missugune kultuuripärand on väärt hoidmist ja edasikandmist (Grenberg 2024: 24, Mätas 2024: 8, Kannike & Bardone 2023: 31).

Teisest küljest on terminit pärandistumine kasutatud protsessi passiivses tähenduses, viidates laiematele ühiskondlikele protsessidele, kus aktiivne tegevus protsessi suunamisel on vähem tuvastatav nagu näiteks looduse ja metsa tähendus tänapäeval (Jonuks & Remmel 2020). Ka kirikuhoonete puhul sobiks protsessi nimetuseks pärandistumine, kuna Eestis ei tegeleta justkui teadlikult kirikute pärandistamisega. Kuigi sarnaselt metsadega on ka siin oluliseks pärandistamise toetajaks Muinsuskaitseamet oma kaardistamiste ja programmidega, ei ole ta siiski objektide omanik, kes saaks oma soovitusi ja ettekirjutusi soovitud määral ellu rakendada.

Kirikute pärandistumine on protsess, mida on tugevalt mõjutanud ühiskonna sekulariseerumine. Kirikud on jätkuvalt toimivad pühakojad oma vaimulike ja kogudustega, kelle jaoks on kirikuhoone ikka ja alati olnud sama funktsiooni ja tähtsusega. Seetõttu ei sobiks siia pärandistamise tõlgendus, kuna kogudused ei tegele aktiivselt kirikuhoone kui pärandobjekti väärtustamisena. Seda protsessi ei forsseeri ei inimesed ega institutsioonid vaid üleüldised mõjud (majanduslikud, ühiskondlikud, demograafilised jmt).

Pärandistumine kui pühade paikade tähenduse ümbermõtestamine on arusaam, kus minevikust pärit elemente tõlgendatakse oleviku ja tuleviku kontekstis (Lunde 2023: 6). See tähendab, et kuigi antud kontekstis kirik on sakraalhoone, tema väärtus ja tähendus igale inimesele (turistile, koguduse liikmele, kogukonna liikmele jne) on erinev. Kirikute pärandistumise kaudu muutuvad hooned vaatamisväärsuseks omaette, kohalikuks kultuuripärandiks, mälu keskuseks. Täheenduste paljusus on seotud ühiskonna sekulariseerumisega.

Projekt „Re-Storied Sites & Routes” lähtub religiooni pärandistumisest, kus uuritakse, kuidas religiooniloo eri aspekte pärandina ümber mõtestatakse (Re-Storied... 2005). Thurfjell & Rimmel (2023) analüüsivad nähtust „mets kui kirik“, kus sekulariseerunud Põhjamaade kultuuris on kirikus käimine justkui asendatud metsas käimisega – see teguviis ja mõttelaad väljendab ajaloolist arusaama sellest, et miks varasemalt käidi kirikus ja mida sealt saadi, mistõttu omistatakse see arusaam nüüd metsale (mets annab rahu, tuge, ilu jne).

Eesti luterlike kirikute kontekstis võib mõista hoonete pärandistumist sellisena, et hoone religioosne tähendus taandub ning esiplaanile tekib hoonete tajumine arhitektuurse eksponaadina. Turistina ollakse harjunud külastama kirikuid kui muuseume (Rimmel 2024: 26), mis on pärandistumise üheks oluliseks näitajaks. Et aga Eesti kirikud töötavad igapäevaselt valdavalt oma traditsioonilises rütmis (pühapäeval teenistuse ajal avatud ja muul ajal lukus), ei ole enamike koguduste poolt näha aktiivset kirikute pärandistamise toetamist.

Teisalt on turistide huvi kirikute vastu suur ja eriliselt hakkab see Eestis silma suvisel ajal, kui jalutajaid ümber kirikute jagub ning matkajad (sh palverändurid) jõuavad oma teekonnal kirikute juurde. Kirikud on olulised ja huvipakkuvad paigad väga erinevatele

inimestele, mistõttu kogudused võiksid olla valmis võõrustama erinevate huvidega külastajaid (kunsti- arhitektuuri-, muusika-, ajaloo huvilised). Kirikuhooned on justkui avalikud hooned, Eesti kultuuripärand, mille kaudu me tutvustame oma rahva lugu ka turistidele, kuid nad jäävad sageli suletuks külastajatele. Väikeste kogukondade jätkusuutlikkust ja püsijäämist saab seostada turismi arenguga (Choe 2024: 5), mistõttu on koguduste teadlikkuse tõstmine pärandistumisest oluline.

Kui juhukülastajate ees jäävad sageli ukSED suletuks, siis kultuurisündmuste puhul oodatakse rohkem osavõttu. Kontserisaalina ollakse valmis võõrustama külalisi, eeldusel, et külastajal on huvi lisaks kultuurisündmusele ka kiriku enda vastu. Koguduseliikmetel on ootus, et religioosseid objekte külastav turist käitub lugupidavalt nii kiriku kui ka kiriku põhikasutajate suhtes (usklikud). Erinevate külastajate huvi kirikute vastu avaldub kas (a) muuseumikülastusele sarnaneva kogemusena või (b) sündmuste toimumispaigana, näiteks kontserdisaalina. Külastajate käitumist tuleb seega üha rohkem suunata ja õpetada, sest koos sekulariseerumise ja pärandistumisega satub kirikutesse aina enam inimesi, kes ei tunne kiriku kombeid.

Religiooniturismi seisukohast esineb kaht laadi funktsiooniga hooneid – ühed, mis on olulised usklitele (sakraalsed pühakohad); teised, mis omavad toetavaid funktsioone esimesele, mis kuuluvad küll nt kogudustele, aga ei ole otseselt pühakohad (nt pastoraadid, koolid), mida kasutavad usklikud. Religiooniturismi seisukohast on nad mõlemad huvipakkuvad paigad, sest kannavad edasi kultuuri, hoiavad nii esemelist kui vaimset pärandit ning pakuvad külastajale spirituaalset ja kultuurilist elamust (Aulet, Vidal 2019: 240-243).

Sarnase ajaloo riikides nagu Põhjamaad, Eesti ja protestantlik osa Saksamaast on kohaliku ajaloo mõistmine tihedalt seotud rahvusliku kristliku ajaloo (Harding 2019: 225). „Mõistes paremini pärandi ja sakraalsuse vahelist suhet, saavad teadlased paremini mõista nii religioosse pärandi rolli kui ka pärandit üldiselt, seda nii postkristlikes või muul viisil sekulariseerunud ühiskondades“ (samas). Kirikud ei ole enam pelgalt sakraalhooned, nad on rahvusliku kultuuripärandi sümbolid.

Rootsis on kasutusel mõiste kultuurikirik (*kulturkyrkan*), mis positsioneerib end nii religioosse pärandi kui kultuuripärandi paigana. Kultuurikirik sobitub kokku

pärandistamise selgitusega, kus toimub teadlik kiriku väärtustamine kultuuripärandi objektina.

Kultuurikirikus ühinevad kunst, religioon ja muusika vestlusega, et luua koht nii mõtiskluseks kui ka inspiratsiooniks. Meie juures on kirik midagi enam kui lihtsalt hoone, see on elukoht, kuhu inimesed kogunevad, et uurida oma hinge sügavusi ja kus saame üheskoos õppida uskumise kunsti. (Svenska kyrkan 2025)

Kultuurikirikuks võiksime Eestis pidada näiteks Niguliste kirikut (Eesti Kunstimuuseumi filiaal), Tartu Jaani kirikut (kirik, muuseum, kontserdisaal), rajatavat Rakvere Ukuaru muusikamaja (kiriku taastamine kontserdisaalina), aga ka näiteks Sutlepa kabelit Vabaõhumuuseumis. Need näited osutavad mitmekülgele hoone kasutamisele, kus kultuuriobjektina leiab hoone aktiivsemat kasutust kui sakraalhoonena.

Pärandistumine loob kirikute juurde uut kogukonda, nii ei ühenda kirik mitte ainult usklikke inimesi vaid kirik ühendab ka kohaliku kultuuripärandi huvilisi. Kirikuhoonete säilimine on kogukondade jaoks oluline, nende restaureerimist ja heakorda toetatakse nii üksikisiku, kohaliku omavalitsuse, riigi ja ka rahvusvahelisel tasandil. Kirikut presenteeritakse kui kogukonnale kuuluvat pärandobjekti, kuid kirikus toimuva osas räägib otsustavalt kaasa kogudus.

Kokkuvõtteks mõjutavad pärandistumist inimeste mõttemaailmade ja käitumisharjumuste muutus. Avatud maailmas ollakse harjunud liikuma ringi ning külastama endale huvipakkuvaid kohti. Oodatakse, et kirikud on alati kõigile lahti ning eeldatakse, et turistid on igal pool oodatud.

1.3. Kultuurikorraldus

Briti kultuuriteoreetiku John Holden (2025) kasutab kultuurisüsteemis erinevate osade vastastikuse mõju ja toimimise selgitamiseks mõistet kultuuriökoloogia. Kultuurikorraldajad tegutsevad kultuuriökoloogia käsitluse järgi kultuurikeskkonnas, kus üksteisega on seotud kultuurihoidjad, ühendajad, tegevuskoht ning kultuuritegijad ja -tarbijad (Holden 2015: 29). Käesoleva magistritöö kontekstis moodustavad

kultuurikeskkonna seega kirik tegevuskohana, kogudus kultuurihoidjana ning kultuurikorraldajad ühendajatena.

Kultuurikorraldus kirikutes lähtub ruumist ja sõnumist ning hõlmab endas nii praktilisi tegevusi kui ka sündmuse kunstilist ülesehitust. Kultuurikorraldusega tegelevad Eesti luterlikes kirikutes vähemalt kolm osapoolt:

- kogudus kui sündmuste korraldaja ja kiriku omanik;
- organisatsioon (nt SA Tartu Jaani Kirik), mis haldab kirikuhoonet, kuid mille asutajaks (omanikuks) on ka kogudus;
- kultuurikorraldaja (usuline veendumus ebaoluline), kes näeb kirikut kui sündmuse toimumispaika.

Esimese kahe puhul on keskmeks konkreetne kirik ning igasugune tegevus on otseselt seotud koguduse soovide ellu viimisega. Koguduse korraldatavad sündmused on alati seotud misjonitööga. Koguduse vaatepunktist võib kultuurikorraldust näha kui oma (usu)kultuuri hoidmist, sest kirik sisaldab arvukalt detaile, kunsti, sümboleid, millest jutustades saab tutvustada nii kultuuripärandit kui ka kuulutada evangeeliumi (Banús 2018: 226-227).

Laiemale avalikkusele suunatud tegevused on peamiselt hariv-kultuurilised ettevõtmised nagu ekskursioonide läbiviimine ja kontsertide korraldamine, millest esimesega on sageli seotud koguduse vaimulik ning teisega koguduse organist. Koguduse vaimulik on paljudel juhtudel kogukonna “mäluasutus” ja organist kogukonna muusikaelu kujundaja (muusikaõpetaja, koorijuht jne).

Kirikuhoone tegevuspaigana on mitteuskliku kultuurikorraldaja vaatepunktist ennekõike muuseum-kontserdisaal, mis pakub erilist keskkonda sündmuse korraldamiseks. Hoone muudavad eriliseks näiteks esteetiline ilme, akustika, suurus (mahutavus). Sakraalhoonete nägemine muuseum-kontserdisaalina on kõneainet pakkunud 20. sajandi teisest poolest alates.

Varemetes ajalooliste luteri pühakodade suhtes küpses 1960.-1970. aastatel veel teinegi mõte. Neist plaaniti pärast remonti kujundada muuseumid-kontserdisaalid. /.../ Ainsana õnnestus 1984. aastal avada muuseumi-kontserdisaalina Tallinna Niguliste kirik, mis tegutseb sellena praegugi. (Rohtmets 2019: 156)

Vähesed Eesti kirikud on välja töötanud kultuurikorralduslikud põhimõtted, mis toetavad sündmuste korraldajat ja kaitsevad kogudust. Näiteks Tartu Pauluse ja Tartu Jaani kirikutel on lisaks sisuliste põhimõtete kokkuleppele ka teistsugune organisatoorne tööjaotus, kus sihtasutused on kogudustele toeks kiriku haldamisel ja sündmuste korraldamisel.

Tartu Jaani kirikusse on oodatud kultuurisündmused, mille korraldamise käigus hoitakse ja väärtustatakse pühakojade staatust ning mille repertuaar ega sisu ei levita kristlusega vastuolus olevat sõnumit. (Tartu Jaani kirik 2025)

Kultuurikorraldaja on justkui etenduse looja ja vahendaja ning ta lähtub soovist pakkuda erakordset elamust läbi etenduse. Kirikuhoone pakub etenduseks akustiliselt võimestatud keskkonda ning kunstiliselt rikkalikku interjööri. Kultuurisündmus kui etendus, on „igasugune raamistatud tegevus, mida esitatakse, tõstetakse esile või näidatakse” (Schechner 2020: 16). Kirikus etendamine on alati enamate kunstivormide esile tõstmine, kui vaid muusika või kunst. Kõik kirikuga seonduv on kultuuripärand, mida kultuurikorraldajad peaksid nägema kui võimalust ja mitte takistust oma tegevuste planeerimisel (Banús 2018: 222).

Nii võib kultuurikorraldajaid pidada ühendajateks, kellel on vajalikud teadmised valdkonnast ja tegutsevad võrgustike toel (Holden 1997: 30). Neil on oluline roll publiku harimisel, käitumise suunamisel, et kirikukombeid mitte tundvad inimesed käituksid lugupidavalt sakraalhoone ja koguduse suhtes.

Kultuuritegevused ei tõrju kirikust kõrvale kogudust, kuid esitavad väljakutseid, kuidas leida tasakaal, et pühakoda vastaks koguduse vajadustele, olles samas ka avatud laiemale külastajaskonnale ja turistidele, kellest suurem osa on usuliselt kirjaoskamatu. Interdistsiplinaarselt on neid väljakutseid uuritud näiteks Inglismaa katedraalides (Pilgrimage... 2025), kus projekti raames toodi tähelepanu alla külastajakogemuse parandamine läbi erinevate aspektide (teavitustegevused, turismistrateegiad jms).

Kultuurilised tegevused kirikuhoones loovad uusi väärtusi, kui erinevad osapooled mõistavad oma positsiooni ja rolli kirikus. Kultuurisündmuse õnnestumine ja selle läbi kultuuripärandi kaitse peaks olema ühine eesmärk nii kogudusele, külastajale kui korraldajale.

2. KIRIKUD KULTUURISÜNDMUSTE PAIGANA

Luterluse mõju Eesti kultuurielule avaldus algselt rahvakeelse kirjasõna levikus ning muuhulgas läbi muusikavaldkonna - kirikulaul vaimuliku tekstitüübina mõjutas eestikeelset mõtlemist (Ross 2018: 157). Luteri kirikus on muusika puhul oluline teksti tähendus ja selle mõistmine. Luterlik kirikulaul on ühest küljest võimalus „võimendada Jumala sõna, mis muidu kõlab loetud, palvetatuna ja jutlustatuna” (Jaanson 2017: 104) teisest küljest on see tänu- ja kiidulaul Jumala armu eest (samas).

19. sajandiks olid kirikulaulud tõlgitud rahvakeelde ja läbi muusika ja teksti elavnes kogudustes kultuurielu. Rahvakeelne kirikulaul ja pilliõppe võimalused tõid kaasa kontserttegevuse, millega kirikutes rikastati jumalateenistusi ning vaimulikke talitusi. Samm-sammult leidsid koguduste kollektiivide kontserdid tee ka oma kodukirikust väljapoole - nii rahvalikele sündmustele kui ka teistesse kirikutesse.

2.1. Kirikulaulust laulupeo traditsioonini

18. sajandil hakkasid vennastekoguduste kaudu levima koguduse ühislaulmine, mis ajapikku muutus mitmehäälseks. Koguduselaulu reformiks oli 1839. aastal ilmunud koraaliraamat, mis sisaldas mitmehäälse koorilaulu õpetust ja oli “kõige rohkem tuntud ja levinud muusikaalase trükisega Eestis kogu 19. sajandi vältel” (Reinmaa 2020: 29). Kõlaliselt allutati koguduselaul selle protsessi käigus lõplikult orele, mis lõi koguduste juurde organisti ametikoha. Kooride eesmärgiks oli jumalateenistuste pidulikumaks muutmine, kuid alates 1855. aastast hakkasid toimuma ka kooride kontserdid. Esimesed eestlaste laulukoorid asutati enamasti kihelkonnakoolide ja -kirikute juurde. Kooride liikmeteks olid tavaliselt koolmeistrid ning vanemad kooliõpilased, juhatajateks koolmeistrid ja köstrid. Esimesed eestlaste laulukoorid asutati enamasti kihelkonnakoolide ja -kirikute juurde. Kooride liikmeteks olid tavaliselt koolmeistrid ning vanemad kooliõpilased, juhatajateks koolmeistrid ja köstrid. (Samas: 38)

Koguduste muusikaelu areng ja kooride tegevus oli Eesti esimese üldlaulupeo eelloos oluline. Lisaks hakkas 1860. aastatel kujunema eesti soost pastorkond, kes andis tõuke ka rahvuslikule ärkamisele. Suur osa pastoritest olid aktiivsed seltsitegelased, kes toetasid ja juhtisid karskusliikumist, laulu- ja mängukoore, rahvakooli (Petti, Altnurme 2018: 180).

Kiriklas käis vilgas seltsielu, kuna pastoraat oli sageli kihelkonna vaimne keskus. Pastoril oli enamasti suur pere ja palju kohustusi: jumalateenistuste pidamine, jutlustamine, leeriõpetus, ristimised, laulatamised ja matused, koolikatsumised, kodude ja haigete külastamine. Lisandus ametliku teabe vahendamine, statistiliste andmete kogumine ja edastamine, perekonnaseisuametniku töö. Pastoriproua juhtis majapidamist ja oli sageli talurahvale arstiks ning tegeles hoolekandega. (Samas: 178)

Esimest üldlaulupeo korraldust, 1869. aastal, saab nimetada Eesti esimeseks kirikute ja teiste organisatsioonide koostöös toimunud kultuurisündmuseks. Korralduskomitee esindas erinevate elualade esindajaid, kuid tõdeti, et ilma pastoriteta seda läbi viia ei ole võimalik, kuna koorid tegutsesid valdavalt kirikute juures.

Kultuurikorralduslikust küljest annab Rudolf Põldmäe raamat „Esimene Eesti üldlaulupidu” (1969) väga hea ülevaate sündmuse korraldamisest. Raamat kirjeldab laulupeo korraldamise protsessi ideest teostuseni, ametlike lubade saamisest publiku analüüsini. Et kogu protsessi olid kaasatud ka pastoriid, sai laulupeost oluline kultuurisündmuse korraldamise kogemus kirikuõpetajate jaoks, mida edukalt järgiti ning rakendati edaspidi ka kogukondades. Laulupeoga oli loodud traditsioon, kus ilmalik ja vaimulik sõnum sai muusika abil üldrahvalikuks eneseväljendusviisiks. Laulupeo järgselt korraldati üle maa kogukondseid laulupäevi ja registreeriti lauluseltse, mis „vabanesid järk-järgult ka kiriku eestkoste alt“ (Põldmäe 1969: 179).

19. sajandil toimunud Eesti üldlaulupidudel olid kavades luterlikud kirikulaulud (Jaanson 2017: 110) ja traditsioon juurdus otseselt tänu kirikute koostööle. Kuid laulupidudel hakkas kõlama ka ilmalik helilooming, mida needsamad kirikukoorid ise ka laulsid. Lisaks üldlaulupeole hakkasid alates 1929. aastast toimuma vaimulikud laulupeod, aktiivsemaks muutus kirikumuusikaga tegelemine ja kontsertide korraldamine (Rohtmets 2019: 81). Repertuaari mitmekülgsemaks muutumine ja kontserttegevus laiendas kogudustes tehtavat kultuurialast koostööd.

2.2. Kirik ja kultuurikorraldus 20. sajandil

1920. aastal koosnes EELK 131 kihelkonnast ja kuni 1925. aastani püsis kirik-territoriaalse haldusüksusena kihelkond ning eestlastest vaimulike arv ületas baltisakslaste oma (Rohtmets, Altnurme 2018: 229). Rahvaloenduse kohaselt moodustas 1922. aastal 78,3% Eesti elanikkonnast luterlased (samas: 234). Iseseisvunud Eestis oli kirikul institutsioonina tugev mõju noore riigi traditsioonide loomisel ja juurutamisel. Üks oluline tavade ja rituaalide kujundamise võimalus oli iseseisvuse eest võidelnute mälestuse jäädvustamine (Strauss 2002: 11).

Eesti Vabadussõja järgselt hakati just EELK eestvedamisel kihelkonnakirikute juurde rajama mälestusmärke. Tegemist oli Vabadussõjas ja I maailmasõjas langenutele püstitatud mälestusmärkidega, mis valdavalt kirikute ümber paiknevatele kalmistule mälestuskohtadena rajati. Isamaa eest langenute mälestuse hoidmisega ja Eesti riigi sünniga kujunes kirikust seega riiklike traditsioonide kujunemise koht.

„Omariikluse loomise mälestus ning kogu sellega kaasnev sümbolika nagu riigilipp ja – hümn hakkasid omandama pühalikkuse aupaistet“ (Tammisto 2012: 26) ja hümn laulmine kirikus muutus traditsiooni osaks. Olulistel riiklikel tähtpäevadel toimus pidulik jumalateenistus, mis erines tavalisest jutluse teema ja laulude valikuga, lisaks olid üldlevinud solistide ja kooride esinemised (samas: 25).

Kultuurikorralduse seisukohast on riiklike tähtpäevade tähistamise traditsioon püsinud sarnane nii esimese Eesti Vabariigi ajal kui tänapäeval. Mälestustahvlite ja -märkide juures toimuv on ilmekas näide, kus ilmalik ja vaimulik rituaalsus koos moodustavad traditsioonilise sündmuse. Sündmuse rituaalsed osad on: jõustruktuuride auvalve, isamaaline kultuuriprogramm, palvus ja mälestushetk. Väljakujunenud korra elemente leiab järgmistel tähtpäevadel: 3.01 Vabadussõjas võidelnute mälestuspäev, 2.02 Tartu rahulepingu aastapäev, 24.02 iseseisvuspäev, küüditamiste mälestuspäevad, 23.06 võidupüha.

20. augustil tähistatava taasiseseisvumispäevaga seotud kombestik on kujunenud 1990. aastatel ilma kirikliku rituaalita, juba sekulariseerunud ühiskonna mõjutustega. Sellegipoolest on kirikul olnud oma roll taasiseseisvumisele eelnenud perioodil, kui oluliseks sai muinsuskaitse liikumine, mis „oli ka esimene ühiskondlik liikumine, milles

luterliku kiriku vaimulikud aktiivselt osalesid (Ringvee 2017: 49-50)”. Taasiseseisvumisaja perioodi iseloomustavad EELKs „vaimulike osalemine poliitikas, lippude-sammaste pühitsemine, kirikukontserdid“ (Pekko 2017: 71).

Kultuurikorralduslikult kujunes ajaga välja kontsert-jumalateenistuse formaat, mille eesmärgiks oli lisaks usuõpetusele pakkuda sündmuste suurejoonelisemat tähistamist. Koorilaulu ja instrumentaalmuusika kõrval jõudsid 20. sajandi teisel poolel kirikusse ka elektripillide ja löökriistade kasutamine gospelansamblite poolt (Rohtmets 2019: 143), mis avas 1980. aastate lõpus kirikuukse popmuusikale, mille eredamaks näiteks saab lugeda Sõnajalgade ansambli elektroonilise muusika kontserte.

2.3. Kirik ja kultuurikorraldus tänapäeval

1990. aastate lõpus hakkasid kirikutes sündmuste korraldamisega seotud juhtumid jõudma ajalehe veergudele, kus avaldati arvamusi selle osas, kas kirikus toimuvad kultuurisündmused peavad alati olema seotud kristliku sõnumi levitamisega. Segadust on tekitanud olukorrad, kus esinejad või publik ei ole mõistnud kirikus käitumise kombeid.

1997. aastast pärit artikkel toob välja valupunkti, et „Kirikutegelased leiavad, et kiriku roll ühiskonnas on ähmastunud ja vajab selgitamist” (Runnel 1997). Aastal 2008 vastas toonane peapiiskop Andres Põder küsimustele „Kas kirik on kontserdisaal? Milline muusika Teie meelest sobib kirikusse?” järgmiselt:

Kirik ei ole kindlasti kontserdisaal, kuid kirikus võivad toimuda sinna sobivad kontserdid. Rahvakirikuna on EELK püüdnud teha kiriku ukсед võimalikult lahti, ning leidnud, erinevalt mõnest eksklusiivpühadusse klammerdunud kirikust, ka enam toetust pühakodade kordategemiseks. Loomulikult ei tohi ükskõik millise majandusliku tulu nimel teha pühakojast ilmalikku klubi. Selle eest vastutab iga vaimulik. Kirikusse sobib muusika, mis oma laadi või kontekstiga austab Jumalat ja kasvatab meie usku. Selle eest tänu kõigile muusikutele! (Eesti Kirik 2008)

2009. aastal toimunud erapidu Püha Vaimu kirikus Tallinnas tõstatas küsimuse, kas kirikuruumi võib käsitleda nagu seltsimaja (Õhtuleht 2009). 2011. aastal filmiti kirikus erootilist lühifilmi (Šmutov 2011). 2012. aastal avaldas vaimulik pahameelt, et kirikus on hakatud plaksutama (Raudsepp 2012). 2015. aastal tekitas lapsevanemas hämmingut, et

kirikus toimunud koolikontserdil pidas kirikuõpetaja jutlust (Postimees 2015). Indrek Pekko on seda ajajärku kirjeldanud järgmiselt:

2015. aastaks oli kiriku roll ühiskonnas mõnevõrra segane. Ühtpidi oli koostöö riigiga hea, väljendudes sotsiaaltöö valdkonnas mitmesuguste teenuste pakkumises (hingehoid, diakoonia, peretöö jms) ning ka kultuuri vallas, teisalt kritiseeris kirik aktiivselt poliitikat ja poliitikuid, ühiskondlikke moraalnorme ja käitumisviise. Sellest tulenevalt esines ühiskonna ja kiriku vahel ka pingeid, sest kahaneva liikmeskonnaga kirikul on üha raskem esindada rahvakirikuna kogu rahvast. (Pekko 2017: 67)

Sajandi alguses kujunesid sellegipoolest välja edukad koostöönäited, kus kirikute ja kultuurikorraldajate koostöös sündinud algatused on avardanud kirikuhoonete kasutamise võimalikkust kultuurielu rikastamisel - rahvamuusikast ambiendini. Mõned näited:

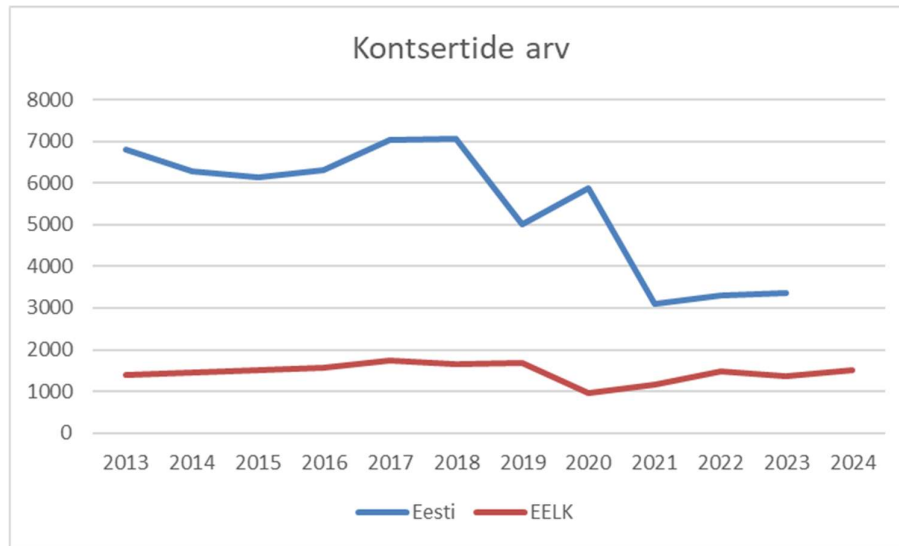
- Viljandi Jaani kiriku ja Viljandi Folgi koostöö tulemusel on rahvamuusika kontserdid leidnud koha kirikutes.
- Advendiajal korraldavatest popmuusikute kontserditest on välja kujunenud ka teiste tähtpäevade tähistamine kergemuusika kontsertidega kirikutes.
- Vaimulik Tarmo Linnase omanäolised elektrikiriku sündmused põimivad vaimuliku mõtiskluse ambient muusika ja valgusshowga.

Vaimuliku muusika festivalid ja professionaalsete muusikute kontsertsarjad leiavad esinemiskohti üle Eesti kirikutes. Kirikutest on saanud Eestis väga levinud kontsertide toimumispaigad. Kontsert-jumalateenistuste kõrval eristatakse kontserdid ja jumalateenistused.

Statistikat kirikus korraldatud kontsertide osas hakkas EELK koguma alates 2008. aastast. Kontserttegevuse statistikat kogub nii Statistikaamet (alates 2013) kui EELK. Kätesaadavatest võrreldavatest andmetest koostatud Joonis 1, näitab üle Eesti luterlikes kirikutes toimunud kontsertide arvu stabiilsust.

Peapiiskop Urmas Viilma kommentaar, et „EELK on ilmselt Eesti suurim kontserte korraldav agentuur Eestis, ületades kontsertide arvuga tunduvalt näiteks Eesti Kontserti” (Viilma 2025) ei pruugi olla väär, kuid kirikutes korraldatud kontserdid on toimunud ennekõike koguduste enda initsiatiivil, sõltumata EELK suunistest.

Joonis 1. Eestis korraldatud kontsertide arv kokku (Statistikaamet 2025) ja EELK korraldatud kirikukontserdid (Eenmaa 2025). Autor: Kai Kanarik

2.3.1. EELK alused sündmuste korraldamiseks

2006. aastal korraldati Usuteaduste Instituudis seminar, mille eesmärgiks oli „laiemalt tutvustada kiriku ootusi ja põhimõtteid muusikavalikul ning aidata ja julgustada erinevaid koore ja kontserdipakkujaid kava koostamisel arvestama kirikuruumi eripäraga” (Eesti Kirik 2006). Sellest ajast pärinevad EELK põhimõtted on ühed esimesed konkreetsed alused kirikutes laiemale avalikkusele kultuurisündmuste korraldamise osas, millele on viidatud ka hilisemates temaatilistes artiklites. Väljavõtted toonase peapiiskop Andres Põderi (EELK 2006) ettekandest:

- Tuleb hoiduda asjakohatust lobisemisest, saginast ja lärmist. Kirikus ei tarvitata vandesõnu, ei tõmmata suitsu ega tarvitata alkohoolseid jooke. Kirikus hoitakse puhtust ja jälgitakse kirikutöötajate juhiseid. Kõike seda on asjakohane selgitada kirikus esinevatele või harjutavatele muusikutele.
- Altarilauale, piibli ja krutsifiksi kõrvale ei tohi kuhjata pillikaste, kotte või muid esemeid ning kantslisse ega altarivõre taha ei tohiks end seada ei lauljad ega kuulajad.
- Vaimulik peab hindama nii koguduse tavasid, arusaamu, uuendusmeelsust, kirikuliste-kontserdi kuulajate muusikalist maitset ja arusaama, esitatava muusika võimet neid usuliselt puudutada, kirikuruumi ja tema enda osa selles. Kuna kirik ja kiriklik teenistus toetub Jumala Sõnale ja palvele, on kontserdi alguses ja/või lõpus kohane õpetaja

vaimulik sõnavõtt – pühakirja lugemine, palve. Mõnikord täidab vaimulik muusika ise selle ülesande.

- Kontserdi ettevalmistamisel tuleb koguduse vaimulikuga repertuaari osas kokku leppida. Kui ilmneb, et kontserdi korraldaja vaimulikuga kõiges ühte meelt ei ole, tuleb siiski aktsepteerida vaimuliku otsust, sest siin vastutab tema.
- Vaimuliku ülesanne on tagada, et pühitsetud ruumis toimuv on sihipärane – täidab Jumala austamise, Jumalaga kõnelemise ja tema sõna kuulutamise ülesannet. Iga avalikult väljakuulutatud üritus kirikus – jumalateenistus, kontsert, näitus vms - allub sellele nõudele. (EELK 2006)

2009. aastal kinnitas EELK piiskoplik nõukogu kirikule kuuluva või tema kasutuses oleva kiriku, kabeli või mõne teise pühitsetud ruumi kasutamise korra (Juhendid 2025).

Dokument on lisatud magistritööle (Lisa 1), mille osad punktid on väljatoodud siin:

- Kogudusele kuuluva pühakojas sihipärase kasutamise eest vastutab koguduse õpetaja
- Pühakoda või kirikuaeda võib kasutada mõne teise konfessiooni jumalateenistuseks või talituseks, samuti filmi, telereklaami vms valmistamiseks praosti kirjalikul loal.
- Pühakojas käitumisel juhendatakse hoone ja ruumi pühadusest ning kooskõlas heade tavadega. Eriti tuleb jälgida, et altarit, kantslit, ristimisallikat, orelit ja kirikukelli ei kasutataks sobimatul viisil.
- Pühakojas ei tehta põhjendamatut lärmi. Pildistamine ja video salvestamine pühakojas on lubatud koguduse õpetaja või tema esindaja loal.
- Pühakotta ei ole kohane tulla alkoholi- ega narkojoobes, samuti rasket nakkushaigust põdejana. Sinna ei tooda loomi, sõiduvahendeid ega relvi.
- Pühakojas toimuva ürituse (nt kontsert) puhul, mille korraldajaks ei ole kogudus või pühakojas omanik, võib selle korraldajalt küsida ruumi kasutamise eest tasu. (Juhendid 2025)

Täna korraldavad kogudused mitmeid eripalgelisi üritusi (nt Rakvere KirikuKino, Järva valla kirikute päevad, Viljandi folgikirik) ja on seeläbi eeskujuks ka teistele kirikutele. Jätkuvalt tuleb ette ka olukordi, kus kirikuksed jäävad suletuks mõne tegevuse osas. Nii ei lubatud näiteks 2019. aastal Kaarli kirikus filmida seriaali (Jazepov 2019).

Kultuurisündmuste laiem sisu ja vorm leiavad kirikutesse tee läbi koguduste korraldusliku võimekuse ja julguse. Iga õnnestunud kultuurisündmus laiendab kirikuhoone kasutamise võimalusi - positiivsetest eeskujudest saavad innustust teised kogudused.

3. VALIM JA MEETOD

Magistritöö raames viisin läbi intervjuud kirikuõpetajate ja koguduste esindajatega üle Eesti. Valimit koostades lähtusin, et intervjueeritavad oleksid võimalikult erineva taustaga ning eri paigust. Nii on küsitletud kogenud vaimulikke, uute koguduste töötajaid, kirikumuusikuid, väikeseid maakogudusi, väikelinna kogudusi, suure linnakiriku sihtasutuse juhti.

Kirjas koguduse vaimulikele tutvustasin end kui Tartu Ülikooli kultuurikorralduse magistrandina, Järva valla kirikute päevade korraldajana ja Ambla koguduse liikmena. Ettepaneku intervjuuks tegin 12-le kogudusele, kellest 2 ei vastanud ja 1 ei soovinud osaleda. Jätsin koguduste otsustada, kes võiks kirikut esindada intervjuus. Avaldasin soovi vestelda ka peapiiskopi ja piiskoppidega, kuid erinevatel põhjustel suunasid nad mind edasi teiste vaimulike poole.

Vestlustest 5 toimusid videokõnena, 1 kohtumisena, 3 telefonivestlusena. Sünkroonne suuline veebiintervjuu ehk videokõne (Murumaa-Mengel 2020: 713) Microsoft Teams keskkonnas andis võimaluse uurimisse kaasata kogudused üle Eesti. Audiofailina vestluse salvestamine võimaldas keskenduda vestlusele nagu oleks tegemist silmast-silma kohtumisega. Viiest videokõnest õnnestus salvestada 4, üks ebaõnnestus tehniliselt. Telefonivestlused olid tingitud intervjueeritavate tihedast ajagraafikust ja kohtumisega intervjuu sai teoks, kuna intervjueeritav eelistas vestelda kirikus kohapeal. Hoolimata erinevatest intervjueerimise viisidest, kestsid kõik vestlused 1-1,5 tundi. Kaks vastanut soovisid näha vestluse üleskirjutust, kellest üks kasutas ka võimalust oma sõnavõttu paremini ümber sõnastada või täiendada.

Intervjueeritavatele lubasin tagada konfidentsiaalsuse, see soodustas usalduslikku vestlust, mille raames sai vestelda ka muudel teemadel, mis uuringu laiemat konteksti selgitasid. Seesuguste teemade märksõnadeks on koguduste rahastusega seotud probleemid ja oikumeeniline koostöö.

Uurimisküsimustest lähtuvalt on kogutud informatsiooni eesmärgiks analüüsida erinevaid kogemusi ja suhtumisi ning teha üldistusi. Uurimuse jaoks ei olnud olulised

konkreetsed kohad ja inimesed, vaid arvamuste ja kogemuste paljusus, mis loob kontekstuaalse raamistiku koostöö edendamiseks kultuurivaldkonnas. Informantide asukohad ja positsioonid on välja toodud Tabelis 1, tähestikulises järjekorras.

Tabel 1. Vastajate profiil. Autor: K. Kanarik

Asukoht	Organisatsioon	Roll
Harjumaa	linnakogudus	Vaimulik
Harjumaa	linnakogudus	juhatuse liige
Järvamaa	linnakogudus	Vaimulik
Järvamaa	maakogudus	Vaimulik
Jõgevamaa	linnakogudus	Vaimulik
Saaremaa	maakogudus	Vaimulik
Tartu	sihtasutus	juhataja, koguduse liige
Tartumaa	maakogudus	Organist
kogu Eesti	EELK Kirikumuusika Liit	Organist

Sondeerivate küsimuste kaudu püüdsin saada vastuseid võimalikult erinevate sündmuste korraldamiste kohta. Toetusin sellistes olukordades palju oma kogemusele Järva valla kirikute päevade korraldamisel, kus tegevused hõlmavad lisaks kontsertidele ka loenguid, näituseid, kino, ekskursioone, töötubade korraldust, kirikukohviku pidamist jne. Kasutasin oma kogemusi, et vajadusel suunata vastajat, peale põhjalikku vestlust kontsertidest, teiste sündmuste juurde, küsides konkreetselt erinevate kunstivormide ja tegevuste kohta nagu kino, teater, näitused jne.

Kuna olen ise aktiivselt tegev kirikus kultuurisündmuste korraldamisel, kujunesid intervjuud pigem kahe kolleegi vahelisteks diskussioonideks. Tulid ette olukorrad, kus minust sai aktiivne osapool vestluses, võrdne vestluspartner, mistõttu ei eristunud küsitleja-vastaja positsioonid. Eelnevat illustreerib näide intervjuust (INT 8), kus vahetasime oma kogemusi aplausidest erinevatest kirikutes:

Informant: “Kontsert on selline väga lihtne koht, kuhu minna. Ma tulen, istun pinki sinna, siis öeldakse, kui on vaja tõusta, istun ja kuulan ja plaksutan pärast. Aa, aplausi koht, jälle sõltub täiesti kohast, kuidas on kuskil traditsioon. [...] Kuula, mis kohalik teeb. Vaata, mis kohalik teeb ja teed niimoodi kaasa.”

K.K.: “Aga see aplausi kombestik, ma just olen ka enda puhul jälginud, et kirikuõpetajad ise on hästi ebalevad selles küsimus, nad nagu ootaksid kellegi teise poolt seda initsiatiivi, et kas plaksutada. [...] Näha on, et rahvas tahaks plaksutada, aga kõik vaatavad otsa.”

Informant: “Tegelikult mõned õpetajad isegi reguleerivad seda. [...] Ühes ja samas kohas võib sõltuvalt repertuaarist tekkida erinevaid asju ja see, et eri kohtades tekib erinevaid nähtusi, see on täiesti tavaline.”

Intervjuusid tehes toetusin ettevalmistatud küsimustikule (Lisa 2), kuid enamasti lasin vestlusel kulgeda vabas vormis. Konkreetselt formuleerisin 4 küsimust, millele soovisin saada hindelist vastust. Samas oli näha, et hindest olulisem oli kommentaar vastuse juures ning number üksi ei suutnud edasi anda informatsiooni soovitud määral.

Poolstruktureeritud intervjuu küsimustik lõi vestluse jaoks raamid (Lepik jt 2014), samas kahel korral lähenesin vestlustele pigem kuulajana, sest nendes olukordades olid vestluspartneriteks väga mitmekülgsede kogemustega isikud. Nad jagasid oma kogemusi erinevates kirikutes töötamisest ja tõid näiteid kultuurikorraldusest, mis täiendasid minu uurimust EELK koguduste ja kultuurikoostöö kujunemise osas.

Vestluse lõpuks küsisin soovitusi, mida võiks kultuurikorraldajatele edasi kommunikeerida. Nendest konkreetsetest vastustest ja ettepanekutest sai oluline baas lisadokumendi „Soovitused kultuurikorraldajale” koostamisel.

Vestluse teemad jagunesid küsimustiku alusel kolme valdkonda:

- üldine taustinformatsioon kirikuhoone ja koguduse kohta ning töötegijate töökorralduse kirjeldus;
- kultuurisündmuste korraldamise praktikad ja kogemused;
- koguduse kuvand, maine ja majanduslik kasu sündmuste korraldamise juures.

Kvalitatiivseks andmete analüüsiks kasutasin induktiivset lähenemist, mille puhul juhitudakse konkreetsetest hindamise eesmärkidest (Thomas 2006: 238). Hindamise eesmärgiks oli koguda võimalikult palju erinevaid vastuseid ja kogemuslugusid iga teema lõikes. Intervjuu ajal kirjutasin jooksvalt üles märksõnu ja püüdsin teksti üles kirjutada vestluskaaslase öeldud sõnastuses, mis oli eriti oluline telefonivestluste puhul. Pärast

intervjuude tegemist kodeerisin üleskirjutused ja tõstsin vastused küsimuskava alusel sobivatesse vastuste lahtritesse.

Just induktiivses lähenemises andmeanalüüsile tuleb kõige paremini esile kvalitatiivse sisuanalüüsi üks tugevusi – uurimuses osalejate maailma mõistmine ja nende tõlgenduste ning tähendussüsteemide uurimine. (Kalmus jt 2015)

Intervjuudes tuvastasin korduvad motiivid, mille puhul sai oluliseks, kelle vaatest lähtuvalt teema tõstatus või missugust rolli iga osapool sealjuures omab.

4. LEIUD

Iga kirikus toimuva sündmuse raamiks on luterlik kirik - kiriku füüsiline seisukord, asukoht ja luterlikud põhimõtted seavad piirid mistahes sündmuse korraldamiseks. Vastuste märksõnade kaudu oli näha, et teatud teemad tõstasid läbi erinevate sihtgrupi positsioonide.

Kodeerimise teel tõusid esile järgmised märksõnad ja fraasid (koodid), mida alljärgnevatel peatükkides täpsemalt selgitan:

Pt 4.1. Reputatsioon ja majanduslik kasu: kiriku avatud olek; koguduse nähtav olek kogukonnas; kogudus väike; raha vähe; remont; sündmused ja kontserdid.

Pt 4.2. Kultuurisündmuste korraldamine: sündmused ja kontserdid; suhted korraldajatega; suhted meediaga; külaliste võõrustamine; usuline kirjaoskamatus.

Pt 4.3. Vaimuliku roll kultuuritöös: tööülesanded; suhted EELKga; koostöö omavalitsusega; kiriku peremees; seisukohad ja kogemused.

Pt 4.4. Koguduse roll kultuurialases koostöös: kogudus väike; raha vähe; traditsioonid; misjon; kiriku avatud olek.

Pt 4.5. Külalised kirikus: külalajakogemus; sündmused ja kontserdid; usuline kirjaoskamatus; muuseum.

Pt 4.6. Vastuolulised tegevused: kogemused; EELK seisukohad; traditsioonid; usuline kirjaoskamatus.

Lisaks kogunes kultuurisündmuste korraldamisega seotult praktilisi nõuandeid ja kogemusi, mille põhjal koostas eraldi abimaterjali „Soovitused kultuurikorraldajale” (Lisa 3).

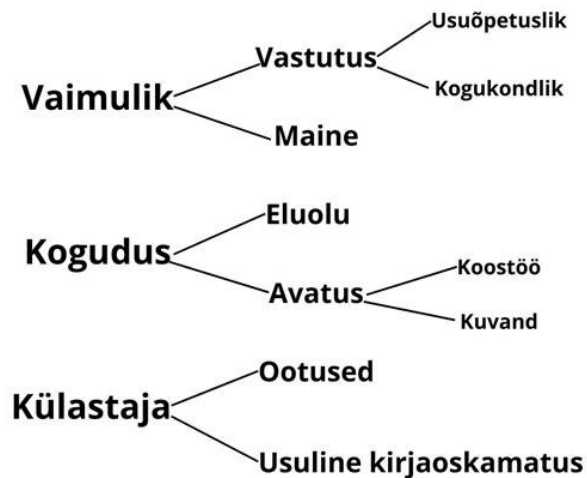
Kultuurisündmuste puhul ilmnes erisus osalejate rollide ja ootuste suhtes. Vaimuliku tööülesanded, vastutus ja arvamused olid enim kajastatud, seda kindlasti mõjutas ka olukord, et 5 intervjuud 9st olid tehtud just vaimulikega. Vähem tähtis ei ole ka asjaolu, et EELK põhimõtete järgi vastutab kultuurisündmuse osas just koguduseõpetaja.

Kogudusest või kogukonna liikmetest ja nende seisukohtadest räägiti pigem vähem. See grupp seostus kiriku avatusega, olles oluline nii liikmelisuse kasvu seisukohast kui majandusliku kasu saamisel.

Kirikukaugete inimeste (ehk küllastajate) kaasatusest nii kultuurikorraldaja kui - tarbija rollis kajastusid intervjuudes teemad, mis olid seotud sündmustel osalemisega (kiriku küllastamisega) ning harimisega seotult (usulise kirjaoskamatus parandamine).

Intervjuudest kaardistusid seega välja kolm erinevat osalejate gruppi (vaimulik, kogudus, küllastaja), kel kõigil on oma roll ja positsioon kultuurisündmuste korraldamise juures. Eelnimetatud gruppide järgi joonistusid välja erinevad vaated ja rõhuasetused kiriku kasutamisele kultuurisündmuste korraldamise kohana (Joonis 2).

Joonis 2. Rühmad ja nende vaatenurgast lähtuvad märksõnad. Autor: K. Kanarik

4.1. Reputatsioon ja majanduslik kasu

Küsimusele, kui oluliseks peavad kogudused majanduslikku ja mainelist kasu, kui kirikus korraldatakse sündmusi, vastasid kõik, et reputatsioon on olulisem kui majanduslik kasu. Vastanud seostavad kirikute avatust ja mitmekülgset tegutsemist ka koguduse võimaliku kasvuga.

Maine kujuneb positiivseks. Pole otseselt misjoniüritus, et selle läbi kogudus kasvaks, aga seda ka ei tea. Kirik on avatud, kogukonnale oluline. Inimene on oluline. Laiaringisündmused on kõigile mõeldud - näitab avatust. (INT 9)

Sellistel kontsertidel, mis võivad paljusid kõnetada, on tohutu väärtus, kui inimene on saanud positiivse kogemuse esimese külaskorraga. Ja sealt edasi jõutakse ehk jõuluteenistusele ja sealt edasi... (INT 7)

Kogudus on aktiveerunud uue kiriku(hoone) tuleku tõttu. Huvilisi on rohkem - suurem huvi välis- ja siseturistide poolt. (INT 6)

Intervjueeritavate hinnangul on kogudused kogukonnas rohkem nähtavamad ja avatumad, kui korraldavad kontserte või muid avalikke sündmusi. Oluliseks peetakse koostööd kohaliku omavalitsusega, kellega koos korraldatakse riiklike tähtpäevade tähistamist. Tähtsaks peetakse omavalitsuse rahalist tuge, mida seostatakse kiriku kui kohaliku kultuuripärandi väärtuse hoidmisega.

99% kogudusi ei suuda vaid ise oma vanu kirikuid korda teha ja korras hoida, vaid vajavad selleks abi.(INT 7)

Vastus küsimusele, kui oluline on kirik kogukonna jaoks, sai viiepallisüsteemis keskmiseks hindeks 4,3. Vastajate sõnul näitab seda kirikute külastamine kultuurisündmuste ajal ja külaliste toomine kirikusse, et tutvustada “meie kirikut” ning olulisust näitavad ka sihtotstarbelised annetused mõne renoveerimistö jaoks.

Õigust küsida kiriku kasutamise eest tasu või saada osa piletitulust kasutavad pigem vähesed kirikud (ennekõike suured linnakogudused). Väikesed kogudused maksavad sageli korraldusele peale - kulutused artistide vastuvõtule ja toitlustamisele ning tänukingitustele, lisaks elektri- jm majanduskulud.

Rahast rääkimine on problemaatiline, sest vaimulikud oma töös keskenduvad vaimsetele ülesannetele ning majanduslikest mõjutajatest rääkimine võib olla tabu. Vastajate poolt kirjeldatud kirikute seisukorrad on erinevad, mistõttu rahaline vajadus ka erinev.

Majanduslik tulu - võiks olla rohkem ruumi rentimist. Otsime püsipartnerit, kes nädala sees rendiks. Maaküte, päikesepaneelid, kogu aeg on maja soe. Annetajaid ikkagi vähe.

[...] Meil on ainus tulu - ruumirent - puhtalt koguduse eelarve seisukohast on see peale annetusi teisel kohal. (INT 5)

Maakogudustel on soov saada suuremat rahalist tuge omaavalitsustest ja mõistmist kirikuvalitsusest. Koguduste osakaal EELK eelarvesüsteemi on suur, nad panustavad nii praostkonna kui konsistooriumi eelarvesse (Kirikuseadustik §288).

"Müüte" on palju - Soome annetas ja riik maksab palgatasu jne. KOVid ka ei tea, et raha ei saa kuskilt. Meie maksame kirikuvalitsusele, mitte nemad meile. (INT 2)

Oluline on täpsustada, et intervjuerides kasutasime käibeterminit "rent", aga tegelikult kirikut ei rendita mitte kunagi nõ välja.

Me ei rendi, me ei anna käest ära, me teeme kasutamislepingu - me ise oleme kohal ja ütleme kuidas asi käib. (INT 3)

Intervjueritavad väärtustasid koguduste autonoomiat ise otsustada, mida nende kirikutes tehakse. Kuigi mitmed vastanud märkisid, et kindlasti on EELKI ka ametlikud seisukohad, ei osatud viidata konkreetsele dokumendile (Lisa 1).

Ma ei tea ametlikku seisukohta. Et enamustes toimuvad enamasti kontserdid, siis järeldan, et see on pooldav. (INT 1)

Äärmiselt oluline, et personaalne. Igal kirik peab olema õigus ise otsustada, kuidas ja mida teha. (INT 2)

Vastanud leidsid, et EELKI võiks olla välja töötatud üldine raamistik, mis oleks toeks kogudustele ja mille alusel oleks võimalik ka sündmustele ära öelda või piletitulust osa saada. Seega on vajadus raamistiku järgi pigem tehniline kui ideoloogiline. Varasemalt on enim EELK seisukohti kajastanud Andres Pöder oma sõnavõttudes, mida tõenäoliselt vanemad vastajad mäletavad ja millele vestlustes tuginesid.

Intervjuudest avaldus, et kogudustel on huvi korraldada kirikutes erinevaid sündmusi, sest tegevused võivad positiivselt kaasa aidata koguduste elujõulisusele ja kirikuhoone säilitamisele. Koguduste ettevaatlikkus tuleneb piiratud kogemustest, kuid siin saaks kasuks tulla hea partnerlus kultuurikorraldajatega.

4.2. Kultuurisündmused

Üldlevinud tegevus kirikutes lisaks vaimulikele talitustele on kontserttegevus. Iga kontserdi liigi juures avaldusid praktikad, mida kogudused rakendavad. Repertuaari sobivus allolevas kirjelduses tähendab, et see peab sisaldama kokkulepitud mahus vaimulikku või vaimuliku sõnumiga muusikat ning ülejäänud ei tohiks olla vastuolus luteri kiriku põhimõtetega. Usulise kirjaoskuse parandamine väljendub publiku harimises kirikus käitumise osas, näiteks:

- kavalehel on kirjas millal tõusta;
- vaimulik oma sõnavõttus või eeskujuga osutab, millal on sobilik hetk aplausiks;
- koguduse esindajad sekkuvad, kui käitatakse ebasobivalt (nt ronitakse kantslisse või altari ette).

Küsimusele, kui oluline on kristliku sõnumi edastamine kirikus kultuurisündmuse läbi, sai keskmiseks tulemuseks viiepallisüsteemis 4,5. Väga oluliseks pidasid seda kõik vastanud, oma taustast sõltumata. Intervjuudes välja toodud erinevad sündmused olen jaganud žanri- ja tegevuspõhiselt.

Erinevad kontserdid saab liigitada nii esinejate kui publiku kaudu, sest vastavalt sellele, kellele on kontsert suunatud, muutub ka vaimuliku roll ning koguduse seotus sündmusega. Kontserdi liigid on alljärgnevalt kirjeldatud erinevate osapoolte tegevuse ja käitumise kaudu:

- Laste- ja noortekontserdid. Koguduste poolt oodatud sündmused, mille puhul ei peeta oluliseks repertuaari valikut, usaldatakse pedagooge (kes kogukonna liikmena on sageli ka koguduse liige). Kogudus näeb oma rollina selgitada kirikus toimuvat ja harida kirikus käitumise osas ning vaimulik teeb üldjuhul tervituskõne ja palve (traditsiooni edasikandmine). Lastele suunatud sündmuste puhul rõhutatakse liikumist ja käelisi tegevusi - luuakse võimalusi lastel näha ja kogeda kirikut omal käel (oreli uurimine, kellade helistamine).
- Kohalikud laulukoorid ja muusikakollektiivid. Koguduste poolt teretulnud sündmused, sest esinevad kogukonna inimesed, keda teatakse ja usaldatakse, mistõttu ei uurita eelnevalt repertuaari sobivust kirikus. Vaimulik teeb üldjuhul

tervituskõne ja palve. Need on kollektiivid, kes oskavad kodukirikus käituda. Publik ei pruugi olla teadlik kirikukommetest, mistõttu on oluline koguduste roll kombestiku tutvustamisel kontserdi ajal (juhendavad ja näitavad eeskuju, millal tõusta-istuda, plaksutada).

- Professionaalsed ja EELKga seotud muusikud. Koguduste poolt teretulnud kollektiivid, kelle puhul usaldatakse juhendajaid ja korraldajaid (nt kontserdisari „Mu süda ärka üles”, Pille Lille Muusikute Fond, kristlikud koorid) ja ei uurita repertuaari sobivust kirikus. Kontserte iseloomustab professionaalne korraldus, üldjuhul renditasu ei küsita, vaimulik ei pruugi eraldi palvet või sõnavõttu teha, sest programm tõenäoliselt sisaldab vaimulikku sõnumit. Selliste kontsertide puhul on külastajateks kirikukombeid tundev publik.
- Professionaalsed orkestrid ja koorid. Aktiivne suhtlus ja koostöö korraldajate ning koguduse vahel on oluline. Enamasti eelistatakse suuremaid kirikuid, kuhu mahub rohkem inimesi ja linnasid, kus on võimalus suuremaks publikuarvuks. Vähesed kogudused küsivad eelnevalt repertuaari ja instrumentide sobivuse kohta. Vajadusel täpsustatakse oreli seisukorda. Vaimulik ei pruugi teha eraldi palvet või sõnavõttu, kui programm on sobiv ja sisaldab vaimulikke muusikateoseid. Renditasu või piletitulu jagamine lepitakse eelnevalt kokku. Publik ei pruugi olla teadlik kirikukommetest, mistõttu on oluline koguduste roll kombestiku tutvustamisel kontserdi ajal (juhendavad ja näitavad eeskuju, millal tõusta-istuda, plaksutada).
- Rahvamuusikud. Oluline on piirkondlik traditsioon, selle puudumisel uuritakse repertuaari ja instrumentide sobivust (nt torupill, helivõimendus) ning selgitatakse esinejatele ja publikule kirikukombestikku. Vaimulik teeb üldjuhul tervituskõne ja palve.
- Popmuusikud. Oluline on, et kogudusele artist meeldiks ja nad sooviksid seda kontserti enda kirikusse. Aktiivne suhtlus ja koostöö korraldajate ning koguduste vahel on oluline. Enamus kogudusi pigem küsivad eelnevalt repertuaari sobivuse kohta. Uuritakse pillide ja tehnika kasutamise kohta. Vaimulik üldjuhul teeb sõnavõttu, palvet ei pruugi teha. Rendi või piletitulu jagamine on eelnevalt kokku lepitud. Koguduse roll on publikut harida kirikus käitumise osas.

Muusikalise repertuaari osas eelistatakse vaimuliku sisuga teoseid või et kontserdil oleks lisaks ilmalikele lauludele kavas ka vaimulikud laulud.

Sobilik repertuaar on laia mõistega: väärikas, sakraalne, isamaaline. Lugupidav hoiak koguduse elu ja kiriku suhtes! (INT 3)

Kontserdi puhul küsime repertuaar ette [...] oleme palunud ka lugusid välja vahetada. Me pole ülliranged, looduslühiriline, isamaaline on ok. (INT 5)

Kui kontsertide puhul on kogudusel lihtne küsida repertuaari ette ja valmistuda sündmuse jaoks sisuliselt ette, siis teiste sündmuste osas vaadeldakse iga olukorda kui üksikjuhtumit. Teiste kultuuritegevuste juures saab välja tuua eripärad, mille puhul publiku vastuvõtust olulisem on kiriku sekkumine. Näituste puhul on määravaks ka muinsuskaitseleised seisukohad (iga kord ei ole mõistlik järjekordne nael kunstiteose riputamiseks seinale lüüa). Sisulises vastuolus nähakse kirikus aktide näitamist. Kino või videoprojektsiooni puhul on viisakas ekraaniga altar kinni mitte katta. Kino näitamisel valib filmi kogudus ning näitamist on korraldatud nii kirikusaalis, õues kirikuseinale, kirikupööningul ja kiriku teistes ruumides. Kino on eriti populaarne koguduste noorte seas.

Teatri puhul on oluline lavastuse sõnumi sobitumine kirikusse, mistõttu kristlikud teatrietendused või -stseenid on väga oodatud (sh jõulustseen). Välditakse amatöörkõlleteatreid, kuna nende sisu võib olla labane ja kirikut pilav.

Kirikutes, kus pingid on teisaldatavad on võimalik teha ruumi ka tantsuetendustele. Valdavalt see võimalus puudub ja tants on leidnud tee kirikusse läbi soolotantsu. Karakteritantsu või balletti puhul hindab vaimulik sobivust tantsuproovi nähes. Üldjuhul kuulub selline tants muusikalise etteaste juurde. Rahvatants võib ka sobida, kuid see enamasti lihtsalt ei mahu kirikusse.

Kultuurisündmuste juurde võivad käia ka muud lisategevused:

- Kirikukohvikud on muutunud atraktiivseks suviseks tegevuseks, mille abil on võimalik teenida kogudusele lisaraha. Alkoholi serveerimine on üldjuhul keelatud (erandiks erasündmused nagu nt laulatusele järgnev vastuvõtt). Kogudusekohvikud töötavad põhimõttel, et koguduse liikmed küpsetavad ja müügitulu jääb kogudusele annetusteks.
- Kultuuriloolised mängud erinevates vormides (fotojaht, orienteerumine) on välja töötatud koostöös kohalike partneritega (koolid, kultuuriasutused) ning kuuluvad

mõne piirkondliku sündmuse lisategevuse hulka (nt linnapäevad). Mängud on valdavalt suunatud lastega peredele ja noortele.

- Töötoad, mille raames meisterdatakse või luuakse kunsti, võivad olla väga konkreetsele sihtrühmale suunatud (nt kunstitudengid) või kiriku kaunistamise eesmärgiga (nt jõulude ajal kiriku ehtimiseks).
- Loengud või vestluskohtumised toimuvad kirikutes sageli. Enamasti on need koguduste enda poolt korraldatud ning vaimulikul sealjuures moderaator või küsituleja roll. Vastajate arvates sobivad vestlusõhtutele ja loengutele teemad kultuurist, kunstist, ajaloost, religiooniloost, vaimsetest rännakutest ja reisidest.
- Turismiobjektina on kirik ekskursioonide üheks peatuspunktiks. Turiste ja külalisi võtab üldjuhul vastu vaimulik (eriti maakoguduse puhul). Külalised saavad sageli omavalitsuse (nt sõpruslinnade delegatsioonid) ja reisikorraldajate kaudu või juhuslikult kiriku lahtioleku päevadel (nt Teelistekirikud). Palverännuteedele (Pirita-Vastseliina kultuurilooline palverännutee, Eesti Jaakobitee) jäävad kirikud puutuvad kokku ka öömaja pakkumisega.
- Kui kirikus asub mõni teos või mälestustahvel, mis on eriline just konkreetsele kirikule ja kogukonnale, siis võib selle austuse läbi kujuneda kohalik traditsioon. Kultuurikorralduses pakub see lisaväärtust sündmuste korraldamisel (paikkonna identiteeti väljendav erisündmus).

Kui sündmused ei ole avalikud või on mõeldud kitsale sihtrühmale, uurib vaimulik korraldajate tausta ja sündmuse sisu eriti põhjalikult. Konverentside puhul on samuti oluline, et sisu ei läheks kirikuga vastuollu. Selliste sündmuste puhul vaimuliku kohalolu ei ole oluline, kuid kogudusest on üldjuhul valveisik kohal. Kinniste või poolkinniste sündmuste puhul jälgitakse ka filmimist, et selle kaudu ei näidataks kirikut koguduse mainet kahjustavas valguses.

4.3. Vaimulik

Vaimuliku positsioon, tema seisukohad ja arvamused on kultuurisündmuste korraldamisel kõige alus. Sündmuse tulemusel võib vaimuliku maine kas kasvada või kahaneda. Vaimuliku isik mõjutab koguduse ja kiriku kuvandit.

Vastutus, mis kultuurisündmuse korraldamisega koguduseõpetajale langeb on ühelt poolt usuõpetuslik ja teisalt kogukondlik. Vaimuliku otsus määrab, missugused sündmused on kirikusse lubatud. Tema vaatab üle repertuaari, tutvub sündmuste sisuga. Kõik vaimulikud seda võimalust ei kasuta, sest selleks pole vajadust olnud (pole tulnud võõraid artiste või kollektiive esinema kirikusse) või puudub negatiivne kogemus.

Sündmuse sisu ja vormi üle otsuse tegemine peab vaimuliku vaatest lähtuma kristlikest väärtustest - tema vastutab, et koguduses toimuv ei läheks vastuollu luteri kiriku põhimõtetega.

Mõned on avara pilguga kogudused - sõltub vaimulikust. Iga kiriku üle vastutab vaimulik - skandaali puhul pöördutakse vaimuliku poole. (INT 8)

Vaimulik töötab oma inimeste heaks, mistõttu on tal kogukondlik vastutus tegutseda vastavalt kogukonna vajadustele - olgu selleks nii kirikuhoone säilitamine kui ka paikkonna vaimsete väärtuste kujundamine.

Kui õpetaja on väga jäik (kes nõuavad korraldajatelt jäiku reeglite täitmist), aga kogudus ja kogukond oleks leebem, aga õpetaja näitab võimu ja jäikust ja läheb vastuollu kogudusega, siis sellest midagi head ei tule. Õpetaja ei peaks olema vaba teiste arvamusest. Kirik ei ole õpetaja oma. (INT 7)

Kiriku mainet seostatakse vaimuliku kui isikuga. Oma tööd hästi tegev kirikuõpetaja on hinnatud nii teiste vaimulike seas kui koguduse poolt. Tugevate administratiivsete võimetega vaimulik on edukas partner omavalitsusele, rahastajatele jt osapooltele. Mainet mõjutab kirikus korraldatavate sündmuste läbiviimist ja koguduse võimekust kultuuripärandi säilitamisel.

4.4. Kogudus

Kogudus on kogukonnas grupp tegusaid inimesi, kes kirikuellu oma oskuste ja võimaluste piires panustavad ning on kultuurikorraldajatele partneriks. Koguduse liige eristub kogukonna liikmest, kuna on koguduse täieõiguslik liige (käib armulaual, tasub liikmemaksu). Kuigi kogukonnas võib olla palju kiriku hingekirjas olevaid inimesi (ristitud), ei pruugi nad osaleda koguduse töös.

Koguduse eluolu hõlmab endas praktilisi töövaldkondi nagu kiriku seisukorra hoidmine ja parandamine ning koguduse liikmeskonnaga tegelemine (ühistegevused, annetuste kogumine). Koguduse põhiline roll kultuurisündmuste ajal on olla külalislahke.

Kogudus panustab sellega, mis tal on - nt kohvilaua katmine. Kogudus hoolitseb, et kirikuümbrus on puhas ja korras; käimlad korras. Kui inimesed tulevad, et nad kogeksid külalislahkust. (INT 1)

Koguduse võimekus korraldada ja võõrustada kultuurisündmusi kirikus sõltub kiriku füüsilisest keskkonnast ja kohapealsest töökorraldusest. Kehvas seisus kirikus ja aktiivsete koguduseliikmete puudumisel on kultuurikorraldus kirikus kesine või puudulik.

Saku, Mustamäe näide: uus kogudus, uus kirik, noore mõtlemisega. On ülistusmuusika, bändid, ka teenistused on teistsugused. Kontserttegevusele ollakse avarama vaatega. Tekivad uued traditsioonid, tänasest päevast alates. (INT 8)

Koguduse avatus näitab koostöövõimekust ja -tahet. Koostöö algab kogukonna sees, lasteaialastest abivajajateni (pühapäevakoolist diakooniani) ja avaldub erinevates vormides.

Kirik on maamärk, kultuurimälu kandja - pärandkultuuri turismiobjekt - polegi muud siin ju näidata inimestele. See on: hea akustikaga kontserdipaik; vaimulik koht - elu mõttele saab toetust; koht, kus saab tegeleda erinevate tegevustega - muusika, pühapäevakool, diakoonia. (INT 2)

Avatus mõjutab koguduse kuvandit, olgu selleks erinevad koostööüritused kui ka kiriku füüsiline lahtiolek. Suletud kirik ja kinnine kogudus võivad piirata organisatsiooni jätkusuutlikku arengut.

4.5. Külastaja

Kiriku külastajad pakuvad kogudustele nii väljakutseid kui võimalusi. Kiriku külastajaid ehk kultuuritarbijaid liigitan kultuurisündmuste kontekstis järgmiselt:

- turistid või külastajad, kes külastavad kirikut kui muuseumi;
- publik, kes külastab kirikut sündmuse raames.

Ootused külastajale võivad olla väga erinevad. Kultuurisündmuste ajal näeb vaimulik võimalust läkitada Jumala sõna rohkematele inimestele - tal on ootus kristlaskonna suurenemisele.

Õpetajal on võimalik vähemalt kord aastast õnnistada inimest ja pisut sakraalset sõnumit edasi anda. (INT 1)

Koguduse ootuseks võib olla samas situatsioonis rahaline kasu (rohkem annetusi, piletitulu, renditulu). Laiem kogukond näeb, et suurem külastajate hulk teeb kirikust huviväärsusobjekti, mille taustal on võimalik elavdada ettevõtlust (majutus, toitlustus, käsitöö müük).

Kui ta käib ja saab hea elamuse, siis tuleb jälle. Noortele väga meeldib [siin kontsertidel käia], kui nad on sattunud enne kontserdile, siis jõuavad selle kaudu ka kogudusse. Kogudus kasvab ka. (INT 4)

Usuline kirjaoskamatus tähendab, et kirikusse jõuavad ka inimesed, kelle teadmised kiriku tähendusest ja kirikus käitumisest on puudulikud. Kirikute avatud olek kultuuritegevustele toob kaasa lisäülesandeid vaimulikele ja koguduse liikmetele. Sündmuste ajal on vaja ühelt poolt valvata füüsilist keskkonda, teisalt juhtida külastajate käitumist nii, et see ei tooks kaasa rahalist ega maine kahju.

Osad teavad, et lõpus tuleb palve ja ei torma kohe ära. Plaksutagu, pole probleemi - kui on looja and, talent, siis miks me ei võiks tänada loojat läbi inimeste. Tänada tuleb! Ametinimetused on õpetaja - õpeta, ära kurjusta! Traditsioonid on katkenud. (INT 9)

Külastajad on olulised nii koguduseelu aktiveerimiseks kui kogukonnas kiriku tähtsuse hoidmisel. Kui on katkenud usutraditsioonid, siis on võimalik luua uued traditsioonid, mis hoiavad ja väärtustavad kirikut kui kohalikku pärandobjekti.

4.6. Vastuolulised tegevused

Küsimusele, mida kirikus teha ei lubata, jagunesid vastused kaheks. Küsimust tõlgendati (A) kultuurisündmuste korralduse seisukohast ja (B) teoloogiliste tõekspidamiste seisukohast.

A. Kultuurisündmuste korralduse osas rõhutati, et vormist olulisem on sisu.

Kui kirikuruumi tahetakse oma personaalse kiiksu ära kasutamiseks, siis seda ei lubata. (INT 1)

Ilmalikud asjad, sisust olulisem on tegijate suhtumine - kui see on lugupidamatu, siis ei luba. (INT 2)

Alkoholi ei luba, reivi ei luba korraldada. (INT 4)

Põhimõtted ei tohi takerduda vormi. Nokime vormi üle, aga sisu tuleb vaadata. (INT 5)

Hevimetalit ei luba. Repertuaar, kuhu kuulub nali, siis on imelik. (INT 6)

Ei ole otseselt [tegevuse] liiki, mida ma ei lubaks - sellist asja ei ole. Ohuline on sisu. (INT 7)

Kirikus peab olema asi, mille pärast ei tunne häbi. Halb täiskasvanud instrumentalist ei sobi, lapsed on iseasi. (INT 7)

Ei peaks kuulsat artisti sisse laskma, kes ironiseerib kirikus toimuva üle. (INT 9)

B. Teoloogilises vastuolus olevad tegevused ja teiste religioonide praktikate osas otsustab iga kirik eraldi. On kogudusi, mille ruume kasutavad kokkuleppeliselt ka teiste konfessioonide kogudused (vabakogudused, EAÕK, katoliku kool).

Taro kaarte ei teeks, kui see pole osa laiemast religioonifilosoofiast. (INT 1)

Joogatajaid ei võta oma ruumidesse. (INT 5)

10-15 aastat tagasi oli olukord teine - on toimunud mingid muutused - Kiiviti ajal poleks seda toimunud. Katoliiklastega koos missa - ülimalt küsitav tegevus Kiiviti ajal. (INT 6)

Kui sisu on vastuolus kiriku põhiõpetusega, siis ma ei lubaks ka jumalateenistust, kus palve ajal karjutakse vms, ega laulatust, kui ei ole inimesed ristitud. (INT 7)

Kirikud on nii erinevad, vaimulikud on nii erinevad. Mõned on kaldu katoliku poole, teised vennastekoguduse poole kaldu. Mentaliteedid on erinevad. (INT 8)

Ilmalikud matused, mis pole kooskõlas, mis läheb vastuollu kiriku õpetuse ja seisukohaga. Satanistlikud teenistused jne. (INT 9)

Kultuurikorraldajalt oodatakse aktiivset suhtlust ja küsimist. Kogudus ei oska alati kõige peale mõelda ja eelnevalt selgitada oma kiriku eripärasid, mistõttu oodatakse korralduspartnerilt küsimusi. Iga kirik on erinev ja sündmuse korraldaja ei saa arvestada,

et olud on igas kirikus samad. Vaimulikud otsustavad tervituskõne ja palve iga sündmuse puhul eraldi.

Kui on pidu, suvaline tähtpäev, siis ei ole sõna võtnud, ei pressi end sisse. Kiriklikel asjadel ikka - iga sündmus otsustab eraldi. (INT 6)

Alati tervitussõnavõtt ja palve. Ilma selleta ei tule kõne alla. Meie oleme selle maja peremehed. (INT 9)

On oluline märkida, et tegevuste osas, mis toimuvad väljaspool kirikusaali, ollakse leebemad. Millest võib järeldada, et eelpool nimetatud vastuolulised tegevused ei pruugi olla vastuolulised õues, pööningul, keldris jne.

Kokkuvõttes on väga keeruline mõista põhimõtteid, mida igas kirikus tõlgendatakse erinevalt. Võib eeldada, et kultuurisündmused on kirikutesse oodatud, kuid sisu ja vormi üle arutledes võib kultuurikorraldaja leida end olukorras, kus igal vaimulikul on oma seisukoht.

5. ARUTELU

Eesti luterlikes kirikutes toimuvad kultuuritegevused on tugevalt mõjutatud kiriku kui institutsiooni võimekusest. Eesti kirikud kuuluvad EELKle, mille iga kogudus vastutab hoones toimuva eest. Vaimulikud oma kogemuse ja ettevalmistusega kujundavad koguduse mainet kultuurisündmuste korraldamise osas.

Intervjuude leidude ja tehtud järelduste põhjal ilmneb, et arutelu oodatakse enim EELK ja avalikkuse tasandil. Kirikuhoonete säilitamise osas loodetakse riigipoolsele toetusele, samal ajal omandiküsimuse osas ollakse pigem jäigad. Suhtumine „meie oleme kiriku peremehed“ ei loo võimalusi kirikute laiemaks kasutamiseks, sest miks peakski Eesti riik aitama ühe usuorganisatsiooni hoonete säilitamist, mille kasutamise osas ta kaasa rääkida ei saa. Kui aga vaadata Põhjamaade kultuurikiriku kontseptsiooni ja Eesti samalaadseid näiteid (eriti Niguliste), siis võivad laiendatud kasutusest ja teistsugusest omandivormist kasu saada kõik osapooled (turistidele avatud, laiapõhjalised sündmused, heakorrastatud hoone). Et riiklikul tasandil ei ole toimunud arenguid selliste arutelude sünniks, ei saa ka kohalik koostöö eeldada suuremat tuge omavalitsustelt kogudustele.

Üldjuhul on koguduste koostöö omavalitsustega hea, mis väljendub ühisürituste korraldamises, kuid on vähem nähtavam koguduste toetamisel rahaliselt. Siin eristuvad tugevalt linnakogudused, kus omavalitsustel on rohkem võimalusi kirikute toetamiseks ning erinevad koostöövormid (loodud sihtasutused) annavad ka võimaluse kaasa rääkida kiriku toimimise osas. Uute kirikuhoonete puhul on tegemist valdavalt sihtasutuste ja koguduste koostööga, kus sihtasutuse ülesandeks on tegeleda hoone majandamisküsimustega. Iga uue hoone puhul on juba planeerimisel läbi mõeldud, kuidas oleks võimalik kirik olla isemajandav - olgu selleks kõrvalruumide rentimisvõimalused või kirikusaali multifunktsionaalsus, kus saaks korraldada väga erinevaid sündmuseid. Uutes kirikutes tegutsevad kogudused on sellest tulenevalt vähem sekkuvad sündmuste sisusse. Nad küll otsustavad igale sündmusele loa andmisel selle sobivuse üle, kuid ei vaatle iga sündmust kui misjonit (mõistavad, et mõni tegevus on jõudnud kirikusse vaid seetõttu, et see on piirkonnas ainus sobiv ruum selleks).

EELK liikmete arv on languses ja Eesti elanikkond linnastuv, mistõttu kõige enam on majanduslikust olukorrast puudutatud maakogudused. Ühelt poolt võiks maakogudustel olla seeläbi rohkem võimalusi kirikuhoonetele laiendatud kasutuse rakendamisel, teisalt puuduvad vaimulikel sellekohane ettevalmistus ja julgus. EELK kantsler Mõttuse väljaöeldud arvamus, et kui kirikuõpetaja on ka ettevõtja, siis oleks see hea kombinatsioon (Kirna 2025), osutab vajadusele kirikuid ja kogudusi paremini majandada.

Kogenud vaimulikud mäletavad lähiminekiku õppetunde ning oma kogemustele tuginedes on juba väljakujunenud seisukohad selle osas, mida kirikus lubatakse teha ja mida mitte. Toetatakse ka Andres Põderi piiskopiks olemise ajal kujundatud EELK seisukohtadele (pt 2.3.1.). Kui ajakohased need seisukohad tänasel päeval on, vajab EELK sisest arutelu.

Tänane EELK paistab silma organisatsioonina, kus ollakse aktiivsed rahvusvaheliselt ning tehakse oikumeenilist koostööd. Selline avatus loob võimalusi tutvuda teiste riikide ja konfessioonide tegevustega ja arendusvaldkondadega. Et sekulariseerumine toimub Euroopa protestantlikes riikides sarnaselt, siis vajaks teiste riikide sarnaste probleemide lahendamise laiemat tutvustamist ka Eestis. Siiski tuleb tunnistada, et EELK ei ole väljendanud sellist probleemi, et mida hakata hoonetega peale, kui kogudus seda enam vääriliselt ülal pidada ei jõua. See on küll põhjus muretsemiseks, kuid otsest probleemi pole tõstatunud.

Ühiskondlik vaade kirikule kui muuseum-kontserdisaalile või turismiobjektile on jäetud koguduste poolt lõpuni realiseerimata. Et kultuuritegevused on koguduste jaoks nõrgeteisejärgulised ettevõtmised, siis koguduste huvi nende vastu on samuti pigem leige.

Kirik on pigem sakraalhoone kui kontserdisaal. Suurema mõju, rõhu ja tähelepanuga on jumalateenistused. (INT 1)

Kuigi sündmuseid seostatakse ka misjonitööga, tehakse seda pigem traditsiooniliselt, st et sündmused kannavad üheselt mõistetavat sõnumit (vaimuliku sõnumiga). Erandiks uued kirikuhooned, kus võib teinekord näiteks toimuda ka lihtsalt muu valdkonnaga seotud konverents. Sellistel juhtudel peetakse oluliseks, et kirik oleks kasutuses ja inimesed leiaksid tee kirikusse. Keskaegsete kirikute puhul tundub esmapilgul üsna äärmuslik toimuda konverentsikohana, kuigi mingeid välistusi selleks ei ole, küsimus on ennekõike koguduse valmisolekus olla avatud uutele ideedele.

2000. aastate alguses meedia tähelepanu alla sattunud olukorrad on võimaldanud vajalikke õppetunde, mida kogunud vaimulikud selgelt mäletavad. Samas on hirm skandaalidesse sattuda või konsistooriumi ees häbisse jääda kujundanud nende ettevaatlikkust erinevate sündmuste osas.

Eestis ei ole vaimulike enesetäiendamine kultuurikorralduse valdkonnas veel niisama hästi levinud kui näiteks Itaalias, kus kultuurikorraldus on oluliseks instrumendiks ka evangeliseerimisel (Banús 2018: 222). Kuigi täna korraldatakse üle Eesti väga erinevaid kultuuritegevusi kirikutes, ollakse üsna kontrollivad sisu osas.

Väga murettekitav on koguduseõpetajale osaks saav töökoormus ja vastutus, eriti juhtudel, kus vaimulik on koguduse juures ainus palgaline isik ning tegeleb lisaks oma põhitööle ka kalmistu, pastoraadi jm kogudusele kuuluvate objektide haldamisega. Sageli on vaimulik ka hooldajaõpetaja mõnes teises kirikus. Sellises olukorras on kultuurilised tegevused tema jaoks lisategevus, mis nõuab rohkelt ajalist ressursi, mida juba niigi tiheda argipäeva elu kõrvalt teha ei jõuta. Rääkimata igasuguste pikemaajaliste plaanide ja arendustegevuste kavandamisest, mis võiksid ühel hetkel vähendada töökoormust.

Siiski julgustatakse vaimulikke üha enam kaasama oma tegevustesse ilmikuid. Ilmik on koguduse liige, seega „oma”, kellele võiks usaldada rohkem võimalusi kirikutes tegutsemiseks. Selline suhtumise muutus EELKs on suur samm edasi avatuse ja koostöö osas. Kui paljud vaimulikud sellele võimalusele avatud on, näitab aeg. Ka omast kogemusest võin öelda, et usalduse võitmine on pikk protsess ja vastutus. Sellele võib eelneeda nn testperiood, kus sind kui korraldajat testitakse. Vaimulike suurim mure on, et kiriku, koguduse ja tema enda isiklik reputatsioon ei saaks kahjustatud.

Mõlemalt poolt on vaja käituda mõistlikult ja inimlikult, lugupidavalt, üksteisega arvestada. Olen näinud tüssamist, lepingus on piletitulu ja siis väidab kontserdikorraldaja, et müük oli kordades väiksem. Suhted on võimalik rikkuda ühe korraga, aga korraliku vundamendi ehitamine võtab aastaid. (INT 7)

Erinevalt kultuurisündmustest, mis on põhimõtteliselt ühekordsed ettevõtmised, nõudes korraga suurt aja ja energiaressurssi nii vaimulikult kui koguduselt, toimub kirikute küllastamine aastaringselt ja ei nõua eraldi ettevalmistusperioodi. Juhukülaliste võõrustamine ja ekskursioonide läbiviimine kirikus on vaimulike jaoks korralduslikus võtmes kergem. Külaliste vastuvõtuks tuleb leida sobiv aeg, milleks ei pruugi kuluda rohkem kui tund ühes päevas ning selle aja vaimulik ka leiab.

Kõik intervjueeritavad leidsid, et kirik on maamärk, koht, mille kaudu paikkonda tuntakse. Pärandobjekti haldab kohalik kogudus ja rõhutatakse tugevalt omaniku vastutust („meie kirik”). Seni, kuni leidub veel see „üks inimene“ (Kirna 2025), kes on valmis koguduseelu eest vedama, on kirik koguduse pühakoda, mille kultuuripärandi potentsiaal jääb välja arendamata. Kuigi kogukond ja omavalitsus väärtustavad kirikut kultuuriobjektina (ka nemad näevad seda „meie kirikuna”), ei ole väljastpoolt kogudust olevatel inimestel ja organisatsioonidel võimalust kaasa rääkida kiriku kasutamisel ja eksponeerimisel kohaliku pärandobjektina. Kirik on seega justkui kõigi oma, kuid sõnaõigusega vastutajaks on siiski omanik.

Intervjuud kinnitasid pärandistumise kontseptsiooni, et kirikusse tullakse erinevatel ajenditel ning mida rohkem on selleks võimalusi, seda rohkem inimesi kiriku juurde jõuab. Võimalus, et kogudused oleksid ise valmis pärandistamist toetama, jääb ootama EELK arutelu ja koguduste julget pealehakkamist.

Kas 2009. aastal kehtestatud kord (Lisa 1), on endiselt relevantne, selles võib kahelda (ükski intervjueeritav ei osanud dokumendile viidata). Näiteks mobiiltelefonidega filmimine ja pildistamine on väga levinud, seda ka vaimulike endi seas, kes jumalateenistusi jäädvustavad. Lisaks ei ole loomad kirikus midagi ennekuulmatut (olen ise näinud kirikutes lemmikloomana kaasas olnud koera, kassi ja kitse, mis ei põhjustanud kellelegi ühtki probleemi) (Foto 1).

Erinevates kirikutes on juurdunud oma traditsioonid, mis võivad olla üsna kauged vaimulikust õpetusest. Isamaalised, patriootlikud tegevused toimuvad kirikus ka siis, kui sel puudub seos kiriku traditsioonidega. Näiteks korraldatakse mõnel pool jõustruktuuride vande andmise tseremooniaid ning Paide kirikus on teenistusülesannete täitmisel hukkunud politseinike mälestussein (Foto 2).

Kirikud on aja jooksul läbi põimunud kohalike traditsioonidega, mis toovad kirikusse laiemat kogukonda, see näitab, et koostöö ja hoonete laiem kasutus on võimalik, kui sellel on olemas vajadus ja huvi. Küsimus on ennekõike koguduste valmisolekus minna nende muutustega kaasa.

Märkimisväärne on ka koguduste esindajate eneseväljendus selles osas, kas nad näevad end pigem liberaalse või konservatiivse kirikuna. Väljendid „oleme padukristlased” või „me pole ülranged” annavad siiski väga vähe informatsiooni selle kohta, kuidas suhtutakse kiriku kasutamisse sündmuste korralduse kontekstis. Mõni kogudus, kes väljendab end nõ konservatiivsena, võib olla võrreldes teistega väga aktiivne korralduspartner ning kirik leiab laialdast avalikku kasutust.

Kuigi kogudustel on autonoomsus otsustada kirikus toimuva üle, piirab nende tegevust ressursipuudus (nii tegusad inimesed kui raha) - nii jäävadki välismaised head eeskujud ja praktikad Eestis veel katsetamata. Põhjamaade kultuurikiriku kontseptsioon vääriks samuti Eestis laiemat tutvustamist.

Loodetavasti annab see uurimus tõuke uurida tulevikus ka teiste osapoolte (koguduse välised) korralduskogemusi pühakodades koos retseptiooni-uuringuga või analüüsida interdistsiplinaarselt (Inglismaa katedraalide näitel), konkreetsete kirikute näitel, hoonete kultuuripärandina väärtustamist.

5.1. Järeldused

Avatus. Kogudused seostavad kiriku avatud olemist hoone säilimisega. Turistide huviobjektina ja kogukonna seas kultuurisündmuste toimumise paigana hoitakse kirikuüksed lahti ning ollakse ühiskonnas nähtavad. Vastupidisel juhul on kirikuhoone suletud ruum ja kogukonna jaoks võõras objekt, mille käekäik ei lähe korda. Avatud kirikuhoone aitab selle hoidmisele kaasa.

Seisukord. Kirikuhooned on suured ja silmapaistvad, nende kehv seisukord hakkab silma. Väheneva rahvastikuga maapiirkonnad tajuvad kiriku ülalpidamisega seotud finantskoormust üha teravamalt. Väikesed kogudused ei suuda korraldada hoonete

renoveerimistöid ning ka omavalitsustel käib kirikute toetamine üle jõu. Isegi kui Eestis suudetaks kõik kirikud korda teha, jääb küsimus, et kas kirikut hoitakse vaid pühapäevasteks jumalateenistusteks avatud ja korras või tuleks mitmekesistada hoone kasutusvõimalusi, et hoone püsikulud oleksid kaetud.

Pärandobjekt. Kirikud on kohalikud turismiobjektid, mille osas oodatakse samalaadset lahtiolekut nagu muuseumid või teised arhitektuurimälestised. Külastajate ootus on heale vastuvõtule ja kirikut tutvustavale informatsioonile. Kirikute lahti olemised on aga Eestis korraldatud väga erinevalt, mistõttu külastajatel puudub arusaam ja ühesugune võimalus kirikute külastamiseks. Põhjused, miks külastatakse aktiivselt Tartu Jaani kirikut või Tallinna Niguliste kirikut leiab ehk selles, et kirikud on avatud igale inimesele peaaegu igal ajal.

Koostöö. Kirikud on valmis mahutama sadu inimesi. Maapiirkondades ei pruugi teisi nii suuri avalikke ruume olla, mis loob kirikuhoone kasutamisele suurürituste toimumiskohana teatud eelise. Kirikud, kus on kõrvalruumid, mis annavad rohkem võimalusi nende kasutamiseks ja mida otseselt ei piira kiriku sakraalruumi kasutamise põhimõtted, vajavad eraldi tähelepanu, et ruume maksimaalselt kasutada (ka välja rentimiseks). Inimressurssi puudusel saab kogudus kaasata partneritena kogukonna liikmeid ja kultuurikorraldajaid, et leida ruumidele rohkem rakendust.

Vastutus. Kogudused omavad kirikuhoone osas täielikku sõnaõigust. Kas kogudus suudab oma parima tahtmise juures kirikuhoonet säilitada ja avatuna hoida, vajab koguduste sees läbi arutamist ja oma seisukohtade väljaütlemist. Milline on EELK tugi ja vastutus iga kiriku juures, vajab samuti arutelu, sest vastutuse delegeerimine koguduseõpetajale on inimest koormav. Vaimuliku vastutus kirikuhoone ja sündmuste korralduse osas on põhjendamatult suur, sest vaimuliku ameti ettevalmistus ei ole üldjuhul piisav, et hoonega seotud halduskoormusega hakkama saada.

Ressursipuudus. Ressursipuudulikkus pidurdab kirikuhoone laiendatud kasutamist. Lisaks raha puudusele võib puudu olla ka koguduse liikmete seas ideedest, oskustest ja teadmistest, mis takistavad kirikuhoone laiemat kasutamist. Vajalik oskus-teave kaob koos väheneva koguduse liikmete arvuga.

Kogemused. Kultuuritegevusi nähakse kirikutes ennekõike kontsertidena, mille puhul on oluline sisu ehk repertuaar. Kogudused on valmis eksperimenteerivate ülesastumistega, kui artistide reputatsioon on kiriku suhtes lugupidav. Oluline on koostöösuhe sündmuste korraldajatega - mida rohkem on häid kogemusi, seda julgemad ollakse sündmuste korraldamisel.

KOKKUVÕTE

Eesti kultuuriloos on luterlikel kirikutel olnud kandev roll alates 19. sajandist. Eestikeelse kirjasõna loomisel ja õpetamisel ning muusikakeele levimisel on kristlik maailmavaade mõjutanud Eesti rahvuslikke ja riiklike traditsioonide kujunemist.

Hoolimata sellest, et Eestis puudub riigikirik, on jätkunud riiklike tähtpäevade tähistamine koostöös luterlike kogudustega ning loodud traditsioonid sisaldavad rohkesti nii sakraalseid kui ilmalikke rituaalseid elemente. Seega tehakse koostööd kultuuri valdkonnas tegutsevate inimeste ja koguduste vahel järjepidevalt, teinekord isegi teadvustamata, et sama koostööd saab edukalt rakendada ka väljaspool traditsioonilisi sündmuseid.

20. sajandist alates on kirikutes aset leidnud erinevaid kultuurisündmusi, mille lähtekohaks on olnud kontserttegevus. Kultuuritegevused on aja jooksul oma sisult ja vormilt aina erilmelisemaks muutunud ning sekulariseerumise ja pärandistumise taustal leiavad kirikusse tee aina enam mitteusklikke. Küllastajate võõrustamisest on saanud kogudusetöö üks oluline valdkond.

Ühelt poolt mõjutab sündmuste korraldamist füüsiline keskkond, sealjuures kultuuriväärtuste kaitse, teisalt mõjutavad sündmuste iseloomu koguduse traditsioonid, praktika ning vaimuliku hoiakud. Arusaamad, missugused kultuurisündmused kirikutesse sobivad või kuidas kirikutes kultuurisündmusi korraldada, erinevad koguduseti, hoolimata institutsionaalsest ühtekuuluvusest EELKs.

Kultuurikorraldaja jaoks on oluline teadvustada, et kirik on pühitsetud ruum ja seal toimetamiseks on vaja tunda kasutust piiravaid asjaolusid. Parima korralduse tagab tihe kommunikatsioon koguduse ja vaimulikuga, kes on kiriku peremees. Kirikuhoonete funktsiooni muutus ajas, mille ilmekateks näideteks on ka täiesti uued kirikuhooned, loovad teatud etteaimatava ootuse, milleks neid hooneid veel võiks tänapäeval kasutada lisaks vaimulikele talitustele.

Kirikute kultuurikalendrid on täitunud väga erinevate kultuurisündmustega. Sagedamini toimub sündmusi linnakirikutes, mille eeliseks on korraldajate seisukohast suurema

võimaliku publiku huvi äratamine. Rohkemate kogemuste toel on kogudused saanud välja kujundada oma juhised kultuurikorraldajatele ja sündmustega teenitud tulu investeerida ka kiriku seisukorra parandamiseks.

Läbiviidud intervjuud kiriku esindajatega näitasid, et kuigi on valmisolek teha kultuurialast koostööd erinevate osapooltega sündmuste korraldamisel, hoitakse tugevalt kinni kiriku põhifunktsioonist, mille maine ei tohi kahjustada saada. Hoolimata luteri kiriku liikmeskonna vähenemisest ja eelarve piiratusest, hinnatakse sündmuste korraldamisel majanduslikust kasust enam mainekasu. Kirikutesse ei olda valmis lubama sündmusi, mis võivad olla vastuolus luterliku õpetusega.

Edasised uurimisküsimused erinevate tegevuste osas kirikus võiksid keskenduda ka oikumeenilisele koostööle. Erinevais paigus, sõltuvalt kohalikust traditsioonist ja vajadusest, on suhtumised oikumeenilistesse sündmustesse väga erinevad. Nii nagu kultuurisündmuste korraldamine võib ka oikumeeniline koostöö tuua kirikutele rohkem tegevusvõimalusi ja rakendust.

Kirikute seas on puudu arutelu kirikhoonete kasutamisest. Siin-seal võib märgata katsetusi, erinevate koostöövormide rakendamist ja eksperimenteerivat sisuloomet. Kiriku enda sees vajavad kirikuhoonega seotud haldussuutlikkuse probleemkohad selget kaardistamist ja otsuseid vastutusvaldkondade osas. Kui kirikud on kohalikud kultuurimärgid ja kogudused üha väiksemad, siis võib mõelda tulevikuperspektiivide peale, kus ka kohalik kogukond saaks rohkem kaasa rääkida kirikute kasutamise osas. Kui kogudused murduvad kirikuga seotud halduskoormuse all, siis võiks vastutuse jagamine kergendada koguduste elu, tänu millele kogudused saaksid keskenduda ennekõike vaimulikule tööle.

Pea võimatu on täna tulla väljastpoolt kirikut ütlema, mida kirikus võiks ja peaks tegema. Paratamatult jääb mulje, et EELK hoiab kirikuid iga hinnaga enda omandis, mõjutades selle otsusega otseselt kohapealsete koguduste tegevuse piiratust ja kogukonna võimalusi kultuuripärandiobjekti kasutuse laiendamiseks.

Suuremate linnakoguduste eeskujudel, kus on kirikud suutnud kasutada ära oma potentsiaali erinevates funktsioonides, ollakse eeskujuks ka väikestele kirikutele. Seni kuni on julgeid kultuuritegevuste eestvedajaid koguduste sees, on võimalik avardada

vaadet tegevuste osas, mida on võimalik kirikutes teha. Turismiobjektina avatud olemine võib tuua laiemat kasu kogudusele, kuid päris kindlasti on kasulik kogukonnale laiemalt.

Lisadokumendina koostatud „Soovitused kultuurikorraldajale” (Lisa 3) on sobilik abimaterjal nii ilmalikule kultuurikorraldajale kui ka kogudusele endale. Igasuguse kultuurisündmuse korraldamine hõlmab endas detaile, mille peale tasuks mõelda pigem varem, et koguduse maine püsiks. Välised kultuurikorraldajad leiavad tee pigem neisse kirikutesse, kus on olemas varasem hea koostöökogemus ning tegutseb avatud kogukond ja kogudus.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aulet, S., Vidal D. 2018. Tourism and religion: sacred spaces as transmitters of heritage values. *Church, Communication and Culture*, 3:3, 237-259, <https://doi.org/10.1080/23753234.2018.1542280>
- Banús, E. 2018. University courses on cultural management as educational opportunities for the Catholic Church: some reflections based on teaching experience. *Church, Communication and Culture*, 3:3, 221-236, <https://doi.org/10.1080/23753234.2018.1535248>
- Beekers, D. 2018. Converted Churches: Matters of Entanglement. *Heritage and Home. Religious Matters in an Entangled World*, 13.11.2018. <https://religiousmatters.nl/converted-churches-matters-of-entanglement-heritage-and-home/> (vaadatud 10.04.2025)
- Choe, J. 2024. Religious tourism. *Tourism Geographies*, 12.11.2024. DOI: <https://doi.org/10.1080/14616688.2024.2423168>
- Eenmaa, U. 2025. Autori kirjavahetus EELK konsistooriumi juhiabiga. 07.01.2025
- Eesti Evangeelse Luteri Kiriku kodulehekül. *Kirik täna ja eile*. Kasutatud 10.04.2025, <https://eelk.ee/kirik/>
- Eesti Kirik 2006. Seminar „Muusika jumalateenistusel ja kirikukontserdil”. *Eesti Kirik*, 18.10.2006. <https://eestikirik.ee/seminar-muusika-jumalateenistusel-ja-kirikukontserdil> (vaadatud 05.05.2025)
- Eesti Kirik 2008. Inimestel on elavat usku ja armastust, teotahet ja palvemeelt, nälga ja janu Jumala sõna järele. *Eesti Kirik*, 16.01.2008. <https://eestikirik.ee/inimestel-on-elavat-usku-ja-armastust-teotahet-ja-palvemeelt-nalga-ja-janu-jumala-sona-jarele> (vaadatud 10.04.2005)
- Eesti kirikud (digitaalne arhiiv) 2005. <http://kirikud.muinas.ee/index.php> (vaadatud 15.05.2025)

- Elu24 2012. Anu Saagim: miks on kirikust tehtud püha lehm? Jumal ei ela seal!
Elu24, 03.04.2012. <https://elu24.postimees.ee/796974/anu-saagim-miks-on-kirikust-tehtud-puha-lehm-jumal-ei-ela-seal> (vaadatud 11.04.2025)
- Fiorani, D. 2017. Conservation and new uses in the space of the holy.
Conservation/Adaptation. Keeping alive the spirit of the place. Adaptive re-use of heritage with symbolic values, 117-130. EAAE, Hasselt, Belgium
- Grenberg, A. 2024. *Mulgi Kultuuri Instituudi roll ja väljakutsed Mulgimaa vaimse kultuuripärandi hoidmisel ja edendamisel*. Magistritöö. Tartu Ülikool, etnoloogia. <https://hdl.handle.net/10062/99221> (vaadatud 15.05.2025)
- Harding, T. 2019. Heritage Churches as Post-Christian Sacred Spaces: Reflections on the Significance of Government Protection of Ecclesiastical Heritage in Swedish National and Secular Self-Identity. *Culture Unbound*, 11:2, 209–230. DOI:<https://doi.org/10.3384/cu.2000.1525.20190627>
- Holden, J. 2015. *The Ecology of Culture*. <https://publicartonline.org.uk/downloads/news/AHRC%20Ecology%20of%20Culture.pdf> (vaadatud 11.04.2025)
- Jaanson, M. 2017. Luterlikust koraalist laulupeoni. R. Tasmuth, A. Burghardt, T.-A. Pöder (toim), *Reformatsioon 500* (103-112). EELK Usuteaduste Instituut
- Jazepov, T 2019. Kirik keelas Toomas Kirsil „Salmonite“ filmimise: koguduse liikmed tajuvad, et naeruvääristatakse seda, mis on neile püha. *Õhtuleht* 18.10.2025. <https://www.ohtuleht.ee/melu/980537/Kirik-keelas-toomas-kirsil-salmonite-filmimise-koguduse-liikmed-tajuvad-et-naeruvaaristatakse-seda-mis-on-neile-puha> (vaadatud 05.05.2025)
- Juhendid 2025. *Eesti Kirikule kuuluva või tema kasutuses oleva kiriku, kabeli või mõne teise pühitsetud ruumi kasutamise üldine kord* (2009). <https://eelk.ee/juhendid/>
- Järva valla kirikute päevad 2005. *Valik pilte 2024. aasta kirikute päevadest*. <https://kirikutepaevad.ee/galerii/> (vaadatud 15.05.2025)

- Kalmus, V., Masso, A., Linno, M. 2015. Kvalitatiivne sisuanalüüs. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (toim), *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. <https://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalys/> (vaadatud 12.04.2025)
- Kannike, A., Bardone, E. 2023. Toidupärandil põhinev arenduskoostöö: Eesti Rahva Muuseumi kogemus. *Kohanevad ja eksperimentaalsed muuseumid*, ERM Ar 64 (1): 29–57 DOI: 10.33302/ermar-2023-003
- Kirikuseadustik (01.11.2021). *Eesti Evangeelne Luterlik Kirik*. <https://eelk.ee/kiriku-korraldus/seadusandlus/kirikuseadustik/> (vaadatud 11.04.2025)
- Kirna, A. 2020. EELK peapiiskop Urmas Viilma: kirikuhooned on alati olnud väga mitme otstarbega kogukondlikud ehitised. *Vooremaa*, 21.12.2020. <https://www.vooremaa.ee/eelk-peapiiskop-urmas-viilma-kirikuhooned-on-alati-olnud-vaaga-mitme-otstarbega-kogukondlikud-ehitised/> (vaadatud 05.05.2025)
- Kirna, A. 2025. Kiriku varahaldur: korras kirikuhoone on märk tegasusast kogudusest. *Lääne Elu*, 10.04.2025. <https://online.le.ee/2025/04/10/kiriku-varahaldur-korras-kirikuhoone-on-mark-tegusast-kogudusest> (vaadatud 13.04.2025)
- Lepik, K., Harro-Loit, H., Kello, K., Linno, M., Selg, M., Strömpl, J. 2014. Intervjuu. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (toim), *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. <https://samm.ut.ee/intervjuu/> (vaadatud 10.04.2025)
- Lunde, H.K. 2023. Local Pasts and International Inspirations: The Heritagisation and Caminoisation of Pilgrimage Landscapes in Norway. *Religions* 17:7. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel14070834>
- MuKS = Muinsuskaitseadus (01.09.2024). *Riigi Teataja*. <https://www.riigiteataja.ee/akt/111032023045> (vaadatud 10.04.2025)
- Muinsuskaitseameti kodulehekülg 2025. *Ehitismälestised*. <https://www.muinsuskaitseamet.ee/kultuuriparand-eesis/malestised/ehitismalestised> (vaadatud 05.05.2025)

- Murumaa-Mengel, M. 2020. Veebiintervjuud, projektiivtehnikad ja loovuurimismeetodid. A. Masso, K. Tiidenberg, A. Siibak (toim), *Kuidas mõista andmestunud maailma?* (707-738). Tallinna Ülikooli kirjastus
- Mätas, M. 2024. *Raamat „Kihnu mootorratta lugu”*. Magistriprojekt. Tartu Ülikool, etnoloogia. <https://hdl.handle.net/10062/99217> (vaadatud 15.05.2025)
- Pekko, I. 2017. EELK areng 1991-2015 ehk mida tegi kirik siis, kui ühtäkki võis kõike teha? P. Rohtmets, A. Remmel (toim), *Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100*, (57-73). EELK Usuteaduste Instituut, Tartu Ülikool
- Pekko, I. 2024. Eesti Evangeelne Luterlik Kirik aastatel 1991–2015 – muutused, identiteet ja teoloogilised hoiakud. *DISSERTATIONES THEOLOGIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS*, 51. Tartu Ülikooli Kirjastus
- Petti, U., Altnurme, R. 2018. Kohanemine muutuva ühiskonnaga. R. Altnurme (toim), *Eesti kiriku- ja religioonilugu* (176-181). Tartu Ülikooli kirjastus
- Pilgrimage and England's cathedrals 2025. *About the project*. <https://www.pilgrimageandcathedrals.ac.uk/about> (vaadatud 15.05.2025)
- Pöder, A. 2006. *Kirik kui pühakoda versus kontserdisaal*. https://www.eelk.ee/inc.poder_jutlus.php?id=56 (vaadatud 05.05.2025)
- Põhikiri (28.11.2023). *Eesti Evangeelne Luterlik Kirik*. <https://eelk.ee/kiriku-korraldus/seadusandlus/pohikiri/> (vaadatud 10.04.2025)
- Põldmäe, R. 1969. *Esimene Eesti üldlaulupidu*. Kirjastus: Eesti Raamat
- Postimees 21.12.2015. Lugeja: palun pieteeditunnet ka ateistide suhtes! <https://naine.postimees.ee/3442857/lugeja-palun-pieteeditunnet-ka-ateistide-suhtes> (vaadatud 10.04.2025)
- Rahvaloenduse kodulehekülg 2025. *Rahvastiku demograafilised ja etno-kultuurilised näitajad*. <https://rahvaloendus.ee/et/tulemused/rahvastiku-demograafilised-ja-etno-kultuurilised-naitajad#usk> (vaadatud 14.04.2025)
- Raudsepp, J. 2012. Meeleparanduse kirikust meelelahutuse kirikuni. *Eesti Kirik*, 03.10.2012. <https://eestikirik.ee/meeleparanduse-kirikust-meelelahutuse-kirikuni> (vaadatud 01.04.2025)

- Reimaa, V. 2020. *Ühes laulmise vägi*. Jõhvi
- Rommel, A. 2024. (Mitte)religioossuse kvantitatiivsest uurimisest postkristlikus kultuurimiljöös. *Usuteaduslik Ajakiri*, 86, 147–174.
DOI: <https://doi.org/10.23675/ua.v86i2.24621>
- Re-Storied Sites & Routs 2025. *Norra uurimisrühm*.
<https://www.restoriedsites.ut.ee/et/norra-uurimisrühm/> (vaadatud 15.05.2025)
- Ringvee, R. 2017. Eesti taasiseseisvumine ja kirikuelu. P. Rohtmets, A. Rommel (toim), *Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100*, (47-56). EELK Usuteaduste Instituut, Tartu Ülikool
- Rohtmets, P. 2019. *Eesti usuelu 100 aastat*. EV100 raamatusari
- Rohtmets, P, Altnurme R. 2018. Luterlus. R. Altnurme (toim), *Eesti kiriku- ja religioonilugu* (224-244). Tartu Ülikooli kirjastus
- Ross, K. 2018. Eestikeelne piiblitõlge ja kirikulaulud. R. Altnurme (toim), *Eesti kiriku- ja religioonilugu* (148-159). Tartu Ülikooli kirjastus
- Runnel, P. 1997. Kuidas pääseb kontsert või teater kirikusse? *Postimees*, 13.02.1997.
<https://www.postimees.ee/2499609/kuidas-paaseb-kontsert-voi-teater-kirikusse>
(vaadatud 10.04.2025)
- Salumäe, T. 2010. Veel kord kirikukontsertidest. *Eesti Kirik*, 10.08.2010.
<https://eestikirik.ee/veel-kord-kirikukontsertidest> (vaadatud 10.04.2025)
- Schecher, R 2020. *Sissejuhatus etendusuringutesse*. Eesti Teatriliit
- Statistikaamet 2025. KU113: Eesti kontserdikorraldajate kontserdid.
https://andmed.stat.ee/et/stat/ sotsiaalelu__kultuur__muusika/KU113
(vaadatud 05.05.2025)
- Stolz, J., Voas D. 2023. Explaining Religious Revival in the Context of Long-Term Secularization. *Religions*, 14: 723. DOI: <https://doi.org/10.3390/re114060723>
- Strauss, M. 2022. *Vabadussõja mälestusmärgid*. Keila
- Svenska kyrkan kodulehekül. *Kulturkyrkan*.
<https://www.svenskakyrkan.se/annedal/kulturkyrkan> (vaadatud 11.04.2025)

- Šmutov, M. 2011, Usumeest pahandab kirikus vändatud erootiline lühifilm.
Postimees, 09.03.2011. <https://kultuur.postimees.ee/399714/usumeest-pahandab-kirikus-vandatud-erootiline-luhifilm> (vaadatud 10.04.2025)
- Tammisto, P. 2012. *Iseisvuspäeva pühitsemine Eesti Vabariigis 1919-1940*.
 Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ajalugu ja arheoloogia.
<https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/dc8b9575-4205-41d4-bffc-b057f8dc5623/content> (vaadatud 15.05.2025)
- Tartu Jaani kiriku kodulehekülj. *Kontserdi korraldajale*.
<https://jaanikirik.ee/kontserdi-korraldajale/> (vaadatud 10.04.2025)
- Thomas, D. R. 2006. A General Inductive Approach for Analyzing Qualitative Evaluation Data. *American Journal of Evaluation*, 27:2, 237-246.
 DOI: 10.1177/1098214005283748
- Thouki, A. 2022. Heritagization of religious sites: in search of visitor agency and the dialectics underlying heritage planning assemblages. *International Journal of Heritage Studies*, 28, 1036–1065.
<https://doi.org/10.1080/13527258.2022.2122535>
- Thurfjell, D., Rimmel, A. 2023. ‘The forest is my church’: Christianity, secularisation and love of nature in a northern European existential field. *Religion*, 54(2), 203–223. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2023.2234364>
- Tooming, K. 2013. Kirikud - üleliigne hooneliik? *Sirp*, 26.09.2013.
<https://www.sirp.ee/2013-09-26-11-44-45/> (vaadatud 12.04.2025)
- Tullus, H. 2000. Põllumajandusmaade metsastamine ja metsastumine. *Journal of agricultural science*, XI:1, 22-27. https://agrt.emu.ee/pdf/2000_1_tullus.pdf
 (vaadatud 15.05.2025)
- Viilma, U. 2025. Autori kirjavahetus peapiiskopiga, 25.02.2025
- Õhtuleht 2009. Pühakohas pralletanud Anu Saagim: kirik olgu nagu seltsimaja!
Õhtuleht, 18.09.2009. <https://www.ohhtuleht.ee/melu/977995/puhakojas-pralletanud-anu-saagim-kirik-olgu-nagu-seltsimaja> (vaadatud 10.04.2025)

Lisa 1. EELK ruumide kasutamise kord

KEHTESTATUD
EELK piiskopliku nõukogu
17. märtsi 2009 otsusega nr 1

Eesti Kirikule kuuluva või tema kasutuses oleva kiriku, kabeli või mõne teise pühitsetud ruumi kasutamise üldine kord

I. Pühakoja mõiste, vastutus ja tähistamine

1. Kirik ja kabel (edaspidi ühise nimetusega *pühakoda*) on korrakohaselt jumalateenistuslikuks otstarbeks pühitsetud hoone või ruum, mida võib kasutada üksnes selle pühadusega kooskõlas oleval otstarbel. Kui pühitsetakse mõni teine ruum, siis laienevad ka sellele ruumile nõuded pühakoja sisustuse ja kasutamise kohta.
2. Kogudusele kuuluva pühakoja sihipärase kasutamise eest vastutab koguduse õpetaja. Kiriklikule asutusele kuuluva pühakoja või pühitsetud ruumi sihipärase kasutamise eest vastutab vastava tööala vaimulik. Koguduse ja kirikliku asutuse juhatus võib koguduse õpetaja või vastava tööala vaimuliku ettepanekul kehtestada pühakoja kasutamise täpsema korra.
3. Kui EELK peapiiskop või piiskop pühitseb eraisikule, riigiasutusele, organisatsioonile või firmale kuuluva hoone pühakojaks, määrab peapiiskop selle kasutamise korra ja vastutava vaimuliku. Vastav kord kooskõlastatakse eelnevalt omanikuga.
4. Riikliku kaplanaadi hallatava pühakoja, mida kasutavad erinevad konfessioonid (nt väeosa, vangla või haigla kabel), pühitsemise korraldamist ja kasutamise korra koostamist koordineerib vastav kaplaniteenistus ja struktuuriüksus, kelle vastutuselal pühakoda asub.
5. Matusekabeli (leinamaja), mis kuulub kogudusele ja on pühitsetud kiriku korra kohaselt, sihipärase kasutamise eest vastutab koguduse õpetaja. Kogudusel on õigus anda oma matusekabelit teistele kasutada ilma praosti kirjaliku luba taotlemata.

6. Pühakoda tähistatakse kergesti nähtava tahvli või sildiga, kus on kirjas pühakoja nimi ja vajadusel hoone või ruumi omanik (koguduse, kirikliku asutuse või eraomaniku nimi). Pühakoja sissepääsu läheduses peab olema ka info jumalateenistuste toimumise kohta ja vaimuliku või tema esindaja kontaktandmed.

II. Pühakoja kasutamine

7. Pühakoda kasutatakse esmajoones jumalateenistuste, palvuste ja kiriklike talituste pidamiseks. Pühakojas ja selle vahetus ümbruses (kirikuaed) võib pidada ka muid koguduse vaimuliku sisuga üritusi ja kirikukontserte, pidades silmas EELK põhikirjas nimetatud eesmärki ja ülesannet.

8. Pühakoda ei tohi kasutada sellisel otstarbel, mis on vastuolus kiriku usu ja õpetusega. Samuti ei tohi pühakoda ja selle vahetus ümbrust (kirikuaed) kasutada poliitilisteks või ärilise sisuga üritusteks.

9. Pühakoda või kirikuaeda võib kasutada mõne teise konfessiooni jumalateenistuseks või talituseks, samuti filmi, telereklaami vms valmistamiseks praosti kirjalikul loal.

10. Pühakojas käitumisel juhendatakse hoone ja ruumi pühadusest ning koosõlas heade tavadega. Eriti tuleb jälgida, et altarit, kantslit, ristimisallikat, orelit ja kirikukelli ei kasutataks sobimatul viisil.

11. Pühakojas ei tehta põhjendamatut lärmi. Pildistamine ja video salvestamine pühakojas on lubatud koguduse õpetaja või tema esindaja loal. Soovitav on paigutada pühakoja sissepääsu juurde mobiiltelefoni kasutamist keelav silt.

12. Lapsed on pühakotta eriliselt teretunud. Nende pühakojas käitumise puhul arvestatakse nende ealiste iseärasustega. Lapsevanemate või nende kirikusse toojate ülesanne on lapsi kasvatada kirikus väärikalt käituma ja hoolitseda selle eest, et jumalateenistuste, talituste ja muude avalike ürituste puhul oleks teistel osavõtjatel võimalik toimuvat jälgida.

13. Pühakotta ei ole kohane tulla alkoholi- ega narkojoobes, samuti rasket nakkushaigust põdejana. Sinna ei tooda loomi, sõiduvahendeid ega relvi. Erandina võib pühakotta tuua teenistuskoera (nt pimedaja juhtkoer, pommikoer). Riigijuhi või Eestit külastava ametiisiku

turvalisust tagav ametiisik võib siseneda pühakotta teenistusrelvaga ja kasutada seal tarvilikke sidevahendeid.

14. Koguduse või pühakoja omaniku ülesanne on luua erivajadustega inimestele tingimused pühakotta sisenemiseks ja seal liikumiseks.

III. Pühakojas toimuvate ürituste avalikkus, neile tehtavad piirangud ja tasu võtmine

15. Pühakojas toimuvad korralised jumalateenistused on avalikud ja nendest osavõtmine on tasuta. Koguduse või pühakoja omaniku ülesanne on leida võimalused, et ka jumalateenistuste vahelisel ajal saaksid inimesed tulla vabalt pühakotta palvetama ja mõtisklema.

16. Kiriklike talituste, teatud rühmale peetavate teenistuste või muude ürituste puhul võib koguduse õpetaja loal piirata kõrvaliste inimeste sissepääsu pühakotta.

17. Kogudusel või pühakoja omanikul on oma tegevuse toetuseks või tutvustamiseks õigus korraldada pühakojas või kirikuaias müüki.

18. Kirikukontsertidel ja muudel üritustel on võimalik müüa osalejatele sissepääsuks pileteid, kuiõrd see on seotud kontserdi või ürituse korraldamise kulude katmisega või heategevusliku rahakogumisega. Kogudusel või pühakoja omanikul on õigus avalike jumalateenistuste vahelisel ajal küsida kiriku kui turismiobjekti ja vaatamisväärsuse külastajatelt sissepääsu eest rahalist tasu või annetust. Vastava korra üle otsustab koguduse juhatus.

19. Pühakojas toimuva ürituse (nt kontsert) puhul, mille korraldajaks ei ole kogudus või pühakoja omanik, võib selle korraldajalt küsida ruumi kasutamise eest tasu. Selle suuruse ja tasumise korra üle otsustab koguduse juhatus.

Lisa 2. Küsimustik

Vastaja andmed
Naine/mees
Roll koguduses
Kirik, millest käib jutt
Vastaja taust (kas ka mujal olnud kirikuõpetaja jne)
1. Üldiselt kirikuhoone ja koguduse kohta
Milline on teie kirik? Kirjeldused füüsilise keskkonna kohta (ajastu, seisukord, kunstiväärtused, orel jne)
Milline on teie kogudus? Kirjeldused koguduse kohta
Kuidas on korraldatud igapäevatöö? Täpsustus õpetaja ja juhatuse tööülesannete kohta.
Kuidas tunnete/tajute - kas kirikuhoone kultuuriväärtus on ainult koguduse asi hooldada või laiemalt kogukonna ülesanne?
2. Kultuurisündmuste kohta
Milliseid kultuurisündmuseid on teie kirikus korraldatud?
Kas on olnud kultuurisündmuseid, kus peakorraldaja on olnud keegi teine?
Kuidas on kultuurikorraldajad kaasanud kogudust sündmuste korraldamisel?
Kuidas on saanud kogudus kaasa rääkida (mõjutada) kultuurisündmuse korraldamisel?
Millistel alustel lubate kirikusse sündmuste korraldamist? Protsessi kirjeldus.
Missuguseid sündmuseid te ei luba kirikusse?
Millist kasu on kogudus saanud kultuurisündmuse korraldamisest kirikus?
Kas olete kogenud kahjusid, mida kultuurisündmused on põhjustanud kirikule ja/või kogudusele? Milliseid (mainekahju, majanduslik kahju)?
Kui oluliseks peate majanduslikku kasu kiriku kasutamisel kultuurisündmusteks?
KOMMENTAAR

1 (ei ole oluline), 2, 3, 4, 5 (väga oluline) HINNE
Kui oluliseks peate mittemateriaalset kasu (maine) kiriku kasutamisel kultuurisündmusteks? KOMMENTAAR
1 (ei ole oluline), 2, 3, 4, 5 (väga oluline) HINNE
3. Kiriku funktsiooni kohta
Kuidas võiks olla tagatud kiriku heakord ja püsijäämine kogukonnas?
Milles seisneb kiriku tähtsus laiemalt kogukonna jaoks?
Kui oluline on kirik kogukonna jaoks? KOMMENTAAR
1 (ei ole oluline), 2, 3, 4, 5 (väga oluline) HINNE
Kuidas avaldub kiriku olulisus kogukonna jaoks?
Milline on teie arvates kultuurisündmuste roll kirikus (väljaspool kiriklike talitusi ja jumalateenistusi)?
Kuidas on muutunud kuvand kogudusest, kui kirikut kasutatakse kultuurisündmuste tarbeks?
Kui oluline on kristliku sõnumi edastamine kirikus kultuurisündmuste läbi? KOMMENTAAR
1 (ei ole oluline), 2, 3, 4, 5 (väga oluline) HINNE
4. Tuleviku koostöö kohta
Milline on koguduse seisukoht kiriku kasutamisel kultuurisündmuste paigana?
Milline on EELK seisukoht kiriku kasutamisel kultuurisündmuste paigana?
Millega peaksid kultuurikorraldajad arvestama kirikute kasutamisel kultuurisündmuste paigana?
Lisaküsimused ja kommentaarid
Kas kultuurisündmuste korraldamine erinevates kirikutes saaks toimuda samadel alustel?
Missugused punktid võiksid kuuluda kultuurikorraldaja meelepeasse, kui soovitakse kirikus sündmusi korraldada?

Lisa 3. Soovitused kultuurikorraldajale

Lähtudes koguduste ootustest ja kogemustest võiks alljärgnev abimaterjal olla toeks mistahes kultuurisündmuse korraldajale kirikus tegutsemiseks.

Autor: K. Kanarik

Enne sündmuse korraldamist:

1. Loo esimene kontakt koguduse vaimulikuga, kes vajadusel suunab Sind edasi teise inimese poole. Kes on kohapealne kontakt?
2. Selgita vaimulikule oma sündmuse sisu ja kuidas see sobitub kirikusse. Miks on just seda üritust parem korraldada kirikus mitte nt kultuurimaja saalis?
3. Uuri kiriku kohta võimalikult palju infot. Võimalusel külasta eelnevalt.
  - Kui suur on istekohtade arv (kui palju neist on piiratud nähtavusega)?
  - Milline oleks esinejate võimalik paigutus kirikus (ala suurus, nähtavus publiku jaoks) ja milline on selles punktis akustika?
  - Kas ja kuidas saaks kasutada rõdu?
4. Oreli kasutamise puhul uuri põhjalikult oreli registrite seisukorda ja manuaalide arvu. Ole valmis tellima eelnevalt häälestamine.
5. Täpsusta muusikainstrumentide võimalik kasutamine. Vaimulikul võib olla oma seisukoht selle osas, missuguseid pille võib kirikus mängida või mitte.
6. Tehnika kasutamisel küsi luba kiriku esindajalt, et kuhu on luba paigaldada kõlarid, videoprojektor jne. Kuidas on elektriga varustus kirikus? Ole valmis sättima ekraanid nii, et need ei kataks kinni altarit.
7. Kas kirik on muinsuskaitse alla? Ole valmis piirangutega arvestama, hoone ja inventari rikkumine on keelatud (ei tohi kasutada klambripüssi jne).
8. Kas kogudusel on leping Eesti Autorite Ühinguga? Ole valmis, et Sinu kohustuseks on EAÜ aruandluse koostamine ja kulude tasumine.

9. Lepi kokku koguduse tasu sündmuse lubamisel kirikusse. Erinevad võimalused: fikseeritud summa, piletitulust protsent, tasuta piletid või muud kokkulepped.
10. Kas ja kuidas kogudus saab reklaami ja äramärkimist teavitustöös?
11. Kas kogudus soovib sündmusel võtta sõna? Ole valmis, et vaimulik võib teha tervituskõne, palve ja õnnistuse. Vajadusel märgi see ära ka sündmuse plakatil või infolehel.
12. Paku kogudusele tutvumiseks esinejate tutvustust ja repertuaari infot.
13. Kuidas on korraldatud piletimüük? Kas vajad koguduse abikätt või on see korraldatud täielikult Sinu poolt.
14. Millised on kirikus või lähikümbruses abiruumide kasutamise võimalused? Esinejate garderoob, tualetid jne.
15. Kavalehe koostamisel küsi nõu vaimulikult. Kas on vaja lisada vaimuliku sõnavõttud ja seismise kohad?
16. Milline on kirikus filmimise ja pildistamise komme?
17. Kuidas on korraldatud koristamine enne ja pärast sündmust?
18. Kui ettevalmistused või sündmus kestab mitu päeva, siis uuri, kuidas on tagatud seadmete turvalisus kirikus. Ole valmis, et Sulle ei usaldata kiriku võtit.

Sündmuse ajal:

1. Ole valmis jagama külastajatele info. Nt: Kuhu parkida? Kus on tualett? Kas koerad on lubatud? Kas orelit võib uudistada? Kas kirikutorni saab?
2. Käitu eeskujulikult ja lugupidavalt. Ole valmis publikut suunama või korrale kutsuma (suitsetamine ebasobivas kohas või ülemeelik käitumine kirikus).

Pärast sündmust:

1. Jälgi, et lahkudes jääks kirik samasse seisukorda kui korraldama tulles.
2. Pea kinni kokkulepetest kogudusele tasumise osas.
3. Tasu EAÜga seotud kulud ning anna tagasisidet kiriku kontaktisikule, et sellega on korras.
4. Jaga tagasisidet korralduse osas, sellest võib olla kogudusele kasu järgmistel koostöö juhtudel.

Summary – Cultural management in Estonian Lutheran churches

The aim of the master's thesis "Cultural management in Estonian Lutheran churches" is to study the circumstances affecting the organization of cultural events in churches and to specify practices that help both the cultural manager and the congregation in planning and organizing events. The thesis explains the historical context and social processes that affect the use of churches as a place for cultural events.

It is important for a cultural manager to realize that a church is a sacred space and in order to conduct events there, it is necessary to be aware of the circumstances that limit its use. The best outcome of event is ensured by close communication with the congregation and the pastor, who is the master of the church.

Interviews with church representatives showed that although there is a willingness to cooperate with various parties in the field of cultural management, the main function of the church is strongly stated that the reputation of church must not be damaged. Despite the decline in the membership of the Estonian Evangelical Lutheran Church and the limited budget, reputational benefits are still more valued than economic benefits that cultural management can bring. Churches are not prepared to allow events that may conflict with Lutheran teaching.

There is a lack of discussion among churches about the use of church buildings. Here and there, one can notice experiments, the implementation of different forms of cooperation, and experimental content creation. Within the church itself, the problems of administrative capacity related to church buildings need clear mapping and decisions about areas of responsibility. If churches are local cultural artefacts and congregations are getting smaller, then one must think about future perspectives where the local community could also have a greater say in the use of churches. If congregations are breaking down under the administrative burden of church-related work, then sharing responsibility could make life easier for congregations, allowing them to focus primarily on evangelical work.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina: Kai Kanarik (sünnikuupäev: 27.02.1984)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose pealkirjaga Kultuurisündmuste korraldamine Eesti luterlikes kirikutes, mille juhendajad on Atko Rimmel ja Tiina Sepp,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi ADA lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi ADA kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 15.05.2025